

Public and Private International Law Bulletin

Başvuru: 23.01.2024
Revizyon Talebi: 28.06.2024
Son Revizyon: 30.06.2024
Kabul: 09.07.2024
Online Yayın: 19.07.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Milletlerarası Taşiyıcı Annelik Sonucu Doğan Çocuğun Soybağına Uygulanacak Hukuk*

Applicable Law to the Legal Parentage of a Child Born Through International Surrogacy

Didem Kayalı**

Öz

Taşiyıcı annelik yöntemi, uygulandığı ilk günden beri hukuki, toplumsal, dini ve ahlaki tartışmalara sebebiyet vermiş ve neticede de birçok ülkede yasaklanmıştır. Bununla birlikte, dünyada infertilite oranının %17,5'lara ulaşması, üremeye yardımcı klasik tedavi yöntemleri yanında taşiyıcı annelik uygulamasının da güçlü bir seçenek olarak varlığını korumasına yol açmıştır. Nitekim dünyada her yıl 20.000 çocuğun bu yöntemle doğduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu çocukların birçoğu, uygulamanın yasaklandığı ülkelerde yerleşik kişilerin uygulamaya cevaz veren ülkelerdeki taşiyıcı annelerle yaptıkları anlaşmalar neticesinde dünyaya gelmektedir. Bu nedenle, çocuğun doğumu anında karşılaşılan ilk problem, bu yola başvuran müstakbel ebeveynlerle çocuk arasında soybağının kurulup kurulamayacağı meselesidir. Türkiye'de de yasaklanmasına rağmen taşiyıcı anneliğin KKTC, Yunanistan, Ukrayna ve Gürcistan'da yasal olması, milletlerarası taşiyıcı anneliğin yol açtığı sorunların ülkemizde de gündeme gelmesi ihtimalini her geçen gün artırmaktadır. Buradan hareketle makalede, taşiyıcı annelik ile ilgili genel bilgilere yer verildikten sonra Türk hukukunda ve yabancı hukuk düzenlerinde konunun nasıl ele alındığı incelenmiş, AIHM'in konuya yaklaşımı ile Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansının çalışmaları özetlenmiş ve MÖHUK m. 16'nın yabancılık unsuru içeren taşiyıcı annelik yöntemiyle doğan bir çocuğun soybağına ilişkin meseleler karşısındaki konumu belirlenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde, MÖHUK m. 16'nın çocuğun üstün yararını koruyacak şekilde uygulanması gerektiği ve taşiyıcı annelik sonucu doğan bir çocuğun soybağına uygulanacak hukuk tespit edilirken müstakbel ebeveynler ile çocuk arasında soybağının kurulmasını mümkün kılan bir hukuka ulaşılması durumunda çocuğun üstün yararının korunabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, mevcut halinde bu sonuca ulaşmaya imkân tanımaması nedeniyle MÖHUK m. 16'ya ilişkin değişiklik önerilerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Milletlerarası Taşiyıcı Annelik, Soybağı, Uygulanacak Hukuk, Suni Dölllenme, Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansı

Abstract

The method of surrogacy has always been the subject of legal, social, religious, and moral debates since its inception and has ultimately been prohibited in many countries. However, the global infertility rate of approximately 17.5% has led to the continued existence of surrogacy as a strong alternative to traditional assisted reproductive methods. It is estimated that around 20,000 children are born every year through this method. Many of these births are because of agreements between prospective parents residing in countries where the practise is prohibited and surrogate mothers residing in countries where it is permitted. Therefore, the initial challenge encountered at the birth of a child is the issue of establishing parentage between the prospective parents and the child. Although prohibited in Turkey, the legality of surrogacy in countries such as Greece, the Turkish Republic of Northern Cyprus, Ukraine, and Georgia increases the likelihood of disputes related to international surrogacy before the Turkish courts. In this context, the article provides

* Bu çalışma, 27-29 Mayıs 2021 tarihlerinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından çevrim içi olarak düzenlenen 7. Uluslararası Asos Congress Hukuk Sempozyumunda sunmuş olduğum tebliğin genişletilerek ve güncellenerek yazılmış halidir. Söz konusu tebliğin tam metni ayrıca yayımlanmamıştır.

** **Sorumlu Yazar:** Didem Kayalı (Dr. Öğr. Üyesi), TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Uluslararası Özel Hukuk Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, E-posta: dkayali@etu.edu.tr ORCID: 0000-0002-1962-293X

Atf: Kayalı D, "Milletlerarası Taşiyıcı Annelik Sonucu Doğan Çocuğun Soybağına Uygulanacak Hukuk" (2024) 44(1) PPIL 221. <https://doi.org/10.26650/ppil.2023.44.1.1424263>

general information about surrogacy, examines how it is regulated in Turkish law and foreign legal systems, summarises the European Court of Human Rights' approach, outlines the work of The Hague Conference on Private International Law, and determines the position of article 16 of Turkish International Private and Procedural Law (MÖHUK). As a result, since the current form of article 16 of MÖHUK does not allow to reach a law which establishes legal parentage between prospective parents and children, amendments have been proposed regarding the article.

Keywords

International surrogacy, legal parentage, applicable law, artificial insemination, and the Hague Conference on Private International Law

Extended Summary

In a surrogacy procedure, a woman consents to carry a pregnancy for another woman, intended mother, who for some reason cannot conceive. Surrogacy may be traditional or gestational. When the surrogate mother's egg is used to produce the embryo, the method is called traditional surrogacy. In contrast, gestational surrogacy is performed by transferring embryos created via in vitro fertilisation using the eggs of a donor or the intended mother. In traditional surrogacy, since the surrogate mother's egg is used, she is not only the biological mother but also the genetic mother. In gestational surrogacy, when the reproductive cells of a couple who wants to have a child are used, the intended mother will also be the genetic mother. In the case of egg donation, the genetic mother refers to a woman other than both the surrogate and intended mother.

Although surrogacy is legally prohibited in many countries, due to the increasing infertility rate all over the world, those who want to have a child make agreements with surrogate mothers in countries where this method is permitted, which deepens legal problems. At this point, the first problem to be faced at the time of childbirth is the issue of legal parentage. It is a generally accepted principle in countries where surrogacy is prohibited that the woman who gives birth is the mother. Whether individuals who come from these countries and want to have a child in a foreign country where surrogacy is legal can attain legal parental status will affect many legal issues, such as citizenship, family life, establishing personal relationships, custody, maintenance, and inheritance, which are of great importance to the child. Therefore, in the case of international surrogacy, the legal framework under which legal parentage will be established is of utmost importance.

Because of different regulations and approaches among countries regarding surrogacy, problems arising from international surrogacy have been the subject of European Court of Human Rights' (ECtHR) judgments over time. In the ECtHR judgments, the issue is generally evaluated within the scope of the right to respect for private and family life guaranteed under Article 8 of the European Convention on Human Rights (ECHR). Besides, it is seen in the judgments that when determining whether this article has been violated, the right to respect for private life takes precedence over the right to family life. In this regard, it is observed that the violation

is ruled in terms of the child's right to respect for his/her private life rather than the prospective parents' right.

As a rule, the ECtHR leaves a wide margin of appreciation to States both in the regulation of surrogacy and in the recognition of a child-parent relationship established in another country. However, since the child-parent relationship constitutes an essential aspect of the child's identity, the ECtHR narrows its margin of appreciation when assessing, on a case-by-case basis, the violation of the child's rights under Article 8 due to the lack of formal recognition of family ties. When it comes to children, protecting their best interests is always a priority, and since genetic ancestry forms an important part of a child's identity, it is particularly important to protect the best interests of the child when one of the prospective parents is also a genetic parent.

It has been observed that some national courts in Spain, Germany and France, under the influence of ECtHR judgments, have begun to find solutions to legal parentage issues arising from surrogacy on a case-by-case basis, considering the principle of the best interests of the child. However, it is unclear whether courts in other countries where this practise is prohibited will adopt this approach. Therefore, recognising the increase in international surrogacy practises and the complexity of private international law problems arising from these practises, The Hague Conference on Private International Law began to work on a private international law instrument.

Turkey is also a country in which surrogacy is expressly prohibited by law. However, the legality of surrogacy in neighbouring countries, especially in the Turkish Republic of Northern Cyprus, as well as Greece, Ukraine, and Georgia, strengthens the possibility of problems arising in Turkey due to international surrogacy. The law applicable to the legal parentage of a child born through this method must be determined according to Article 16 of the Turkish International Private and Procedural Law (MÖHUK). However, since this provision reflects the approach in which the mother is always identifiable, it is highly ambiguous in terms of how well it can serve to protect the best interests of the child born through surrogacy. Because this article, which is regulated under the assumption that the egg belongs to the woman giving birth, and the sperm fertilising the egg belongs to the husband of the woman giving birth, does not have a structure that can ensure the establishment of parentage between the intended parents and the child. Therefore, considering that the Hague Conference's work will take time to become finalised and applicable, and the prevention of the establishment of legal parentage between the child and the intended parents may result in violation of Article 8 of the ECHR, it would be appropriate to resolve the issue of legal parentage arising from international surrogacy with a paragraph to be added to Article 16 of MÖHUK.

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre %17,5 civarında olan infertilite oranı sürekli bir artış eğilimindedir¹. Bu nedenle, üremeye yardımcı tedavi yöntemleri alanında tıp dünyasında gelinen aşama, doğal yollarla çocuk sahibi olamayan kişiler bakımından umut ve mutluluk vericidir. Tüp bebek uygulaması, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin en bilineni olmakla birlikte; ahlaki, dini, hukuki ve toplumsal açılardan en çok tartışılan yöntem taşıyıcı anneliktir. Taşıyıcı annelik, en genel şekilde, herhangi bir sebeple çocuk doğurma yeteneği bulunmayan ya da sağlığı bakımından çocuk doğurması tehlike arz eden bir kadının çocuğunun, başka bir kadın tarafından taşınması olarak tanımlanmaktadır.

Taşıyıcı annelik uygulaması birçok hukuk düzeninde yasaklandığından çocuk sahibi olmak isteyen kişiler, bu yöntemin yasal olduğu ülkelerde yaşayan taşıyıcı anneler ile anlaşmakta ve böylelikle yabancılık unsurunun konuya dâhil olması bu alandaki hukuki sorunları derinleştirmektedir. Milletlerarası taşıyıcı annelik uygulamalarında, çocuğun doğumu anında öncelikle soybağı meselesi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira taşıyıcı anneliğin yasaklandığı ülkelerde, doğuran kadının anne olduğu kabul edilen genel bir ilkedir ve bu ülke vatandaşları, taşıyıcı anneliğe izin veren ülkelere giderek çocuk sahibi olduklarında yasal ebeveyn statüsünü kazanıp kazanamayacakları belirsizdir. Soybağının kuruluşu, vatandaşlık başta olmak üzere çocuk açısından büyük önem taşıyan aile hayatı, kişisel ilişki kurma, velayet, nafaka ve miras gibi birçok hukuki meseleyi etkileyeceğinden milletlerarası taşıyıcı annelik söz konusu olduğunda, soybağının hangi hukuk çerçevesinde kurulacağı son derece önemlidir.

Türk hukukunda taşıyıcı annelik, 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun²'a² eklenen bir madde ile 2018 yılında ilk defa kanun seviyesinde açıkça yasaklanmış; yasağın ihlal edilmesi halinde ise hapis cezası öngörülmüştür. Ancak, söz konusu yasağa rağmen, Gürcistan, Ukrayna, Yunanistan ve KKTC gibi yakın ülkelerde taşıyıcı anneliğe hukuken izin verilmesi, milletlerarası taşıyıcı annelik ile ilgili sorunların Türkiye'de gündeme gelmesi ihtimalini artırmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmamızda, yabancılık unsuru içeren bir taşıyıcı annelik uygulaması sonucunda doğan çocuğun soybağına uygulanacak hukuk meselesinin 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun'un (MÖHUK)³ 16. maddesi çerçevesinde nasıl ele alınması gerektiği hususu incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle, taşıyıcı annelik

1 World Health Organization, *Infertility Prevalence Estimates 1990-2021* (2023) 7 <<https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/366700/9789240068315-eng.pdf?sequence=1>> accessed 19.10.2023.

2 Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun, Kanun Numarası: 2238, Kabul Tarihi: 29.5.1979, RG 3.6.1979/16655.

3 Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun, Kanun Numarası: 5718, Kabul Tarihi: 27.11.2007, RG 12.12.2007/26728.

kavramı açıklanmış ve Türk hukuku ile yabancı hukuk sistemlerinde taşyıcı anneliğe ilişkin yaklaşımlar özetlenmiştir. İkinci bölümde, milletlerarası taşyıcı annelik sonucu ortaya çıkabilecek temel hukuki sorunlara değinildikten sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) konuya yaklaşımı ile Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansının çalışmalarından bahsedilmiştir. Son bölümde ise MÖHUK m. 16 hakkındaki genel hususlar hatırlatılarak, maddenin milletlerarası taşyıcı annelikten kaynaklanan soybağı uyuşmazlıklarında uygulanabilirliğine ilişkin değerdendirmelerimize yer verilmiştir.

I. Suni Döllenme Kavramı ve Taşyıcı Annelik

A. Genel Olarak

Geniş anlamda suni döllenme (*artificial insemination, AI*) kavramı, cinsel ilişki olmaksızın, erkekten alınan spermleler ile kadından alınan yumurtanın tıbbi bir müdahale sonucu döllenendirilmesini ifade etmek için kullanılmakta ve suni döllenme teknikleri dört ana başlık altında toplanmaktadır⁴:

1. Erkekten alınan spermlelerin cinsel ilişki olmaksızın kadının rahmine, yumurta kanalına veya döl yoluna aktarılması ve yumurtanın kadının vücudunda döllenmesi tekniği. Dar anlamda suni döllenme kavramı bu tekniği ifade etmektedir.
2. Üreme hücrelerinin transferi (*gamete intrafallopian transfer, GIFT*) tekniği. Bu teknikte yumurta ile sperm kadının yumurta kanallarından birine yerleştirilmekte ve döllenme kadının vücudunda doğal üremedeki seyrinde gerçekleşmektedir.
3. Yumurtanın tüpte döllenendirilmesi (*in-vitro fertilisation*) ve embriyonun kadının rahmine transferi (*embryotransfer*) tekniği (*IVF/ET*). Bu teknik, halk arasında yaygın olarak “tüp bebek yöntemi” olarak bilinmekte ve diğer yöntemlerden farklı olarak embriyo laboratuvar ortamında oluşturularak kadının rahmine yerleştirilmektedir.
4. Bir kadından diğerine embriyo nakli (*in-vivo fertilisation with embryotransfer*) tekniği. Bu yöntemde, bir kadının yumurta kanalında ya da rahminde dölenen yumurta oradan alınarak başka bir kadının rahmine yerleştirilmektedir.

Suni döllenmede, birbiriyle evli olan kişilerin sperm ya da yumurtalarının kullanılması durumunda homolog döllenme (*homologe insemination, AIH*), birbiriyle

4 Haluk Nami Nomer, ‘Suni Döllenme Dolayısıyla Ortaya Çıkabilecek Nesep Problemleri’ in Nami Barlas, Abuzer Kendigelen and Suat Sarı (eds), *Prof. Dr. Kemal Oğuzman Anısına Armağan* (Beta Basım 2000) 545, 545; Yasemin Erol, *Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşyıcı Annelik* (Yetkin Yayınları 2012) 35; Cem Baygın, *Soybağı Hukuku* (On İki Levha Yayıncılık 2010) 16; Hande Özcan, ‘Çocuğun Soybağının Kurulması ve Yardımcı Ürem Teknikleri Sonucu Soybağının Tespiti’ (2015) 3(5) Uluslararası Antalya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 95, 104.

evli olmayan kişilerin sperm ya da yumurtalarının kullanılması durumunda ise heterolog dölleme (*heterologe/donogene insemination, AID*) söz konusu olmaktadır⁵. Heterolog döllemede, evli çiftlerdeki kısırlığın sebebine istinaden kadına ait yumurtanın, kocaya ait sperm ya da her ikisinin de kullanılmaması sonucu üçüncü kişilerin yumurta, sperm ya da embriyosundan yararlanılmaktadır. Başka bir kadının yumurtalarının kullanılması yumurta bağıışı, başka bir erkeğin spermelerinin kullanılması sperm bağıışı, başkalarına ait sperm ve yumurtaların kullanılması ise embriyo bağıışı olarak adlandırılmakta ve embriyo bağıışının doğumdan önce evlat edinme niteliği taşıdığı ifade edilmektedir⁶.

Suni döllemenin bu türlerinin yanında, rahmi bulunmayan veya çocuk taşımaya elverişli olmayan, ciddi kalp rahatsızlığı gibi sağlık sorunları nedeniyle hamile kalmasına izin verilmeyen ya da sağlıklı yumurtaları bulunmayan kadınların başvurduğu ve taşıyıcı annelik⁷ olarak adlandırılan bir yöntem daha mevcuttur. Taşıyıcı annelikte, suni dölleme yoluyla hamile kalan bir kadın (*taşıyıcı anne*), önceden anlaştığı ve doğumdan sonra çocuğun velayetini alacak olan çift (*müstakbel anne/baba*) için çocuğu taşımakta ve doğurmaktadır⁸. Bu yöntemde, taşıyıcı anne, çocuk sahibi olmak isteyen çiftin erkeğinden ya da sperm donöründen alınan sperm ile kendi yumurtasının, bu çiftin sperm ve yumurtalarının ya da bu çift dışındaki kişilerden alınan sperm ve yumurtanın döllemesi sonucu oluşan embriyonun kendi rahmine transferi sonucu hamile kalmaktadır⁹. Geleneksel taşıyıcı annelik denilen ilk durumda, taşıyıcı annenin yumurtası kullanıldığı için taşıyıcı anne, biyolojik anne olmanın yanı sıra genetik anne de olmaktadır¹⁰. Taşıyıcı anneliğin bu türü, “yedek” ya da “ikame” annelik olarak da adlandırılmaktadır¹¹. Çocuk sahibi olmak isteyen çiftin

5 Gülin Çam, ‘Taşıyıcı Annelik ve Soybağı İlişkisi’ (2013) 12(2) Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 155, 158; Erol (n 4) 37.

6 Nagehan Kırkbeşoğlu, *Soybağı Alanında Biyoetik ve Hukuk Sorunları* (Vedat Kitapçılık 2006) 44; Erol (n 4) 33-34. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Cemile Turgut, *Yapay Dölleme, Taşıyıcı Annelik ve Soybağına İlişkin Hukuki Sorunlar* (On İki Levha Yayıncılık 2016) 27-107.

7 Günümüzde artık yerleşmiş bir kavram olmakla birlikte, doktrinde “taşıyıcı annelik” yerine “başkası için hamilelik” kavramının kullanılmasının daha uygun olacağı da ifade edilmiştir. Bkz. Özlem Erişgin Söğütü and Cengiz Koçhisaroğlu, ‘Taşıyıcı Annelik, Ortaya Çıkaracağı Hukuksal Sorunlar ve Çözüm Önerileri’ in Fatma Güven Lisaniler and Süheyla Üçışık Erbilin (eds) *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Hukuk: 4. Uluslararası Kadın/Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Konferansı* (Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları 2012) 286.

8 Ayfer Uyanık Çavuşoğlu, ‘Devletler Özel Hukukunda Yapay Dölleme Sonucunda Dünyaya Gelen Çocuk ile Ana ve Babası Arasındaki Nesep İlişisine Uygulanacak Hukuk Sorunu’ (2006) 17-18 Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi 7, 27; Nuray Ekşi, ‘Mahkeme Kararlarında Sınırsız Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Sorunlar’ (2016) 26(2) MHB 1, 6; Candan Yasan Tepetaş, ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Kararlarının Türk Kamu Düzeni Bakımından Anlamı’ (2019) 14(177-178) Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1219, 1220-1221; Hazal Ungan Çalışkan, ‘Bırakınız Taşısınlar: Taşıyıcı Anneliğe Güncel Bakış’ (2016) 22(1) MÜHF – HAD 489, 490-491; Nomer (n 4) 559; Turgut (n 7) 107; Katarina Trimmings and Paul Beaumont, ‘International Surrogacy Arrangements: An Urgent Need for Legal Regulation at the International Level’ (2011) 7(3) Journal of Private International Law 627, 628-629; Ebru Şensöz Malkoç, ‘Uluslararası Taşıyıcı Annelik Sözleşmesinden Doğan İhtilaflarda Uygulanacak Hukuk’ (2015) 35(2) MHB 13, 21.

9 Aristides N. Hatzis, ‘Just the Oven: A Law & Economics Approach to Gestational Surrogacy Contracts’ in Katharina Boele-Woelki (ed) *Perspectives for the Unification and Harmonization of Family Law in Europe* (Intersentia 2003) 412; Erişgin Söğütü and Koçhisaroğlu (n 7) 285-286.

10 Erol (n 4) 61; Mehmet Beşir Acebey, *Soybağı: Kurulması, Genel Olarak Sonuçları, Özellikle Evlilik Dışında Doğan Çocukların Mirasçılığı* (Güncel Hukuk Yayınları 2002) 179.

11 Ungan Çalışkan (n 8) 490; Turgut (n 6) 108.

üreme hücreleri kullanılarak oluşturulan embriyonun taşyıcı anneye transferi durumu ise gestasyonel taşyıcı anneliktir ve bu durumda müstakbel anne aynı zamanda genetik annedir¹². Yumurta bağışı söz konusu olduğunda ise genetik anne, hem taşyıcı anneden hem de müstakbel anneden başka bir kadına işaret etmektedir¹³.

Günümüzde gerek tıp gerekse hukuk alanında genellikle kabul edilen suni döllenme şekli homolog döllemedir. Zira bu yöntemde esas amaç, fizyolojik ya da psikolojik nedenlerle çocuk sahibi olamayan evli çiftlerin çocuk sahibi olmalarını sağlamaktır. Dolayısıyla, bu çerçevede yapılan müdahalenin tıbbi bir nitelik taşıdığı ve bu nedenle de hukuka uygun olduğu kabul edilmektedir¹⁴. Ancak, Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre %17,5 civarındaki infertilite oranının artış eğiliminde olmasının¹⁵ yanı sıra eşcinsel birliktelik ya da evliliklerin yaygınlaşması ile bekar kadınların çocuk sahibi olma arzularının¹⁶ heterolog döllenme yöntemleri ile taşyıcı anneliği, hukuki düzenlemelerin konusu haline getirmeye başladığı görülmektedir.

B. Türk Hukukunda Taşyıcı Annelik

Türk hukukunda suni döllenme yoluyla çocuk sahibi olunmasıyla ilgili ilk düzenleme 21.08.1987 tarih ve 19551 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan İnvitro Fertilizasyon ve Embriyo Transferi Merkezleri Yönetmeliğidir. Söz konusu Yönetmelik, 06.03.2010 tarih ve 27513 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik ile yürürlükten kaldırılmıştır. 2010 tarihli Yönetmeliğin yerini ise 30.09.2014 tarih ve 29135 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan ve aynı adı taşıyan Yönetmelik almıştır. Tüm bu Yönetmeliklerde üremeye yardımcı tedavi yöntemi olarak izin verilen uygulama, anne adayının yumurtası ile kocasının sperminin çeşitli yöntemler kullanılarak döllelmeye daha elverişli hale getirilmesi, ihtiyaç halinde vücut dışında döllelmenin sağlanıp, gametlerin veya embriyonun anne adayına transfer edilmesi ile sınırlandırılmış ve bu yöntemin modern tıpta tıbbi bir tedavi yöntemi olarak benimsendiğinin altı çizilmiřtir¹⁷.

Dolayısıyla, anılan Yönetmelikler çerçevesinde suni döllenme yoluyla çocuk sahibi olabilmek imkânı sadece evli çiftlere sunulmuş; ayrıca evli çiftlerin de sadece kendilerine ait üreme hücrelerini kullanabilecekleri hüküm altına alınarak yumurta, sperm ve embriyo bağışı ile taşyıcı annelik uygulamaları kapsam dışında bırakılmıştır.

12 Turgut (n 6) 109.

13 Erişgin Söğütlü and Koçhisaroğlu (n 7) 286.

14 Özlem Yenerer Çakmut, *Soybağının Belirlenmesi ve Ceza Hukukunda Soybağını Değiştirme Suçu* (Beta Basım 2008) 51; Çam (n 5) 159.

15 World Health Organisation (n 1) 7.

16 Surrogacy UK Working Group on Surrogacy Law Reform, *Surrogacy in the UK: Further Evidence for Reform* (2018) 29 <<https://kar.kent.ac.uk/71557/1/Surrogacy%20in%20the%20UK%202nd%20Report%202018.pdf>> accessed 15.11.2023.

17 Bkz. 2014 tarihli Yönetmelik m. 4/1/đ.

Doktrinde, suni dölllenme yoluyla çocuk sahibi olmanın en az evlat edinme ile çocuk sahibi olmak kadar önemli bir yeri olduğu belirtilerek, Türk hukuk sisteminde bu konunun uygulamada çıkabilecek sorunları çözmekten uzak bir Yönetmelikle düzenlenmesi ve Türk Medeni Kanunu'nda bu konuya hiç yer verilmemesi haklı olarak eleştirilmiştir¹⁸.

Konunun kanun seviyesinde ele alınması ise 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun'a 15.11.2018 tarihinde eklenen bir hüküm ile gerçekleşmiştir. Ancak, "üremeye yardımcı tedavi uygulamaları" başlığını taşıyan ve aşağıda yer alan ek madde 1 de aslında konuyla ilgili detaylı bir düzenleme getirmekten ziyade sperm, yumurta, embriyo bağıışı ve bunların ticareti ile taşıyıcı anneliğin açıkça yasak olduğunu belirtmekten öteye gitmemiştir:

"Doğal yollarla çocuk sahibi olunamadığı veya tıbbi gereklilik bulunduğu hâllerde, kadın ve/veya erkeğin üreme hücrelerinin tıbbi yöntemlerle döllenmeye elverişli hâle getirilmek ve vücut içinde veya dışında döllenmesini sağlamak suretiyle üreme hücreleri veya embriyo anne adayına uygulanabilir. Bu yöntem sadece evli olan eşler arasında gerçekleştirilir. Bu tedavi uygulamaları, Bakanlıkça belirlenen tıbbi esaslar çerçevesinde yalnızca Bakanlıkça yetkilendirilmiş hekimler tarafından ve Bakanlıkça ruhsatlandırılan üremeye yardımcı tedavi uygulama merkezlerinde gerçekleştirilebilir. Üremeye yardımcı tedavi uygulama merkezlerinin açılması, çalışması ve denetlenmesi usul ve esasları Bakanlıkça çıkarılan yönetmelikle düzenlenir.

Eşlerden biri veya her ikisinden alınan üreme hücreleri ve bu hücrelerden elde edilen embriyonun, başka kişilere uygulanması yoluyla çocuk sahibi olmak ve taşıyıcı annelik yapmak yasaktır.

Başkasına ait üreme hücresi ve/veya embriyonun kullanılması suretiyle donasyon işlemi yapılması ve bu amaçla üreme hücresi ve/veya embriyo bağıışlanması, satılması, bulundurulması, kullanılması, saklanması, taşınması, ithalatı, ihracatı ve bu işlemlere aracılık edilmesi yasaktır."

2238 sayılı Kanun'un cezai ve idari yaptırımları düzenleyen 15. maddesinde aynı tarihte yapılan değişiklik ile de "Kanun'a aykırı şekilde embriyo ve üreme hücresi bağıışlayan, aşıl原因, bulunduran, kullanan, saklayan ve nakledenlerle bunların alım ve satımını yapanlar, alım ve satımına aracılık edenler veya komisyonculuğunu yapanlar veya bu fiilleri özendiren, bunlara yönlendiren veya bunlara yönelik ilan veya reklam veren veya yayımlayan kişiler hakkında, fiil daha ağır cezayı gerektiren bir suç teşkil etmediği takdirde üç yıldan beş yıla kadar hapis ve bin günden iki bin güne kadar adli para cezasına" hükmolunacağı düzenlenmiştir.

Bununla birlikte, Türk hukukunda taşıyıcı anneliğe izin verilmemesi, hatta bu uygulamanın yasaklanarak yaptırıma tabi tutulması, yasal olarak düzenlendiği

18 Kırkbeşoğlu (n 6) 46-47; Erişgin Söğütü and Koçhisaroğlu (n 7) 287; Rona Serozan, *Çocuk Hukuku* (2nd edn, Vedat Kitapçılık 2005) 131-132.

ülkelerde Türk vatandaşlarının taşıyıcı annelik yöntemine başvurarak çocuk sahibi olmalarını engellemektedir¹⁹. Farklı ülkelere gitme olanağı bulunmayan ailelerin ise taşıyıcı anne ile anlaşarak doğumun evde gerçekleşmesini ya da hastanede gerçekleşen doğumlarda taşıyıcı annenin kimliği yerine müstakbel annenin kimliğinin kullanılmasını sağlayarak çocuk sahibi olabildikleri belirtilmiştir²⁰.

C. Yabancı Hukuk Düzenlerinde Taşıyıcı Annelik

Suni döllemenin yasal olan türleri ile bu yolla çocuk sahibi olabilecek kişiler yabancı hukuk sistemlerinde de farklılık göstermekte; bu kapsamda homolog dölleme yönteminin kullanımına ilişkin bir tereddüt genellikle bulunmazken, heterolog dölleme yöntemi ile çocuk sahibi olma noktasında hukuk düzenlerinde farklı yaklaşımlar göze çarpmaktadır²¹. Taşıyıcı annelik konusunda ise ülkeler arasındaki farklılıklar artmakta ve devletlerin bu konudaki politikalarının zaman içinde değişiklik göstermesi sonucu bir sınıflandırma yapmak zorlaşmaktadır. Ülkeleri genel olarak taşıyıcı anneliğe izin verenler, taşıyıcı anneliği yasaklayanlar ve bu konuda sessiz kalanlar şeklinde üçe ayırmak mümkün görülse de ülke uygulamalarında bu gruplar içinde bile bir yeknesaklık bulunmamaktadır. Bu nedenle, ülkeleri, kendi yaklaşımlarındaki değişimi de yansıtacak şekilde, aşağıdaki gibi gruplandırmanın daha anlaşılır olacağı düşünülmektedir:

1. Almanya, Avusturya, Fransa, Finlandiya, İtalya, İspanya, İsviçre, İsveç, İzlanda, Estonya, Litvanya, Norveç, Çin, Avustralya'nın Tazmanya bölgesi, Meksika'nın Queretaro bölgesi ile ABD'nin Arizona, Indiana, Louisiana, Michigan ve Nebraska eyaletlerinde Türkiye'deki gibi taşıyıcı anneliğin her türü hukuken yasaklanmıştır²². Buna rağmen bu yöntemle bir çocuğun dünyaya gelmesi halinde, uygulanacak cezai yaptırımlar bir yana, genellikle taşıyıcı anne ve varsa onun eşi ile çocuk arasında soybağı ilişkisi kurulmakta ve ancak hukukun cevaz verdiği ölçüde anne-baba olmak

19 Nitekim KKTC'deki klinik ve hastanelere ilave olarak özellikle Gürcistan ve Ukrayna'da faaliyet gösteren taşıyıcı annelik kliniklerinin her konuya açıklık getiren Türkçe web sayfaları bulunmaktadır. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin konsolosluk işlemleri hakkındaki web sayfasının sıkça sorulan sorular kısmının doğum başlığı altında "Taşıyıcı anne çocuğun gerçek annesi midir?" sorusuna da yer verilmiş ve bu soru "Hukumumuzda taşıyıcı annelik düzenlenmemiştir. Çocuk ile anne arasındaki soy bağı doğumla kurulur. Hukuki anne doğuran kadındır. Türk medeni kanununa göre doğuran kadının analık sıfatı tersi kanıtlanamaz kesin bir karinedir." şeklinde cevaplanmıştır. Bkz. <<https://www.konsolosluk.gov.tr/Faq/Index>> accessed 15.11.2023. Yargıtay 2. Hukuk Dairesinin 6.4.2022 tarih ve E.2021/6068, K.2022/3333 sayılı kararına konu olan ve nüfus kaydının düzeltilmesi talebini içeren bir uyuşmazlıkta da tarafların taşıyıcı annelik yöntemiyle ve bir donörün yumurtasının kullanılması suretiyle Gürcistan'da çocuk sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Yine aynı Dairenin 2.5.2023 tarih ve E.2023/1165, K.2023/2056 sayılı kararına konu ve boşanma kararının iptali talebini içeren uyuşmazlıkta, tarafların KKTC'de taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi oldukları görülmektedir.

20 Erişgin Söğütü and Koçhisaroğlu (n 7) 291.

21 Nomer (n 4) 547-550; Jennifer L. Watson, 'Growing a Baby for Sale or Merely Renting a Womb: Should Surrogate Mothers be Compensated for Their Services?' (2006-2007) 6 Whittier Journal of Child & Family Advocacy 529, 533-534.

22 Annie Yau, Rachel L. Friedlander, Allison Petrini, Mary Catherine Holt, Darrell E. White, Joseph Shin, Sital Kalantry and Steven Spandorfer, 'Medical and Mental Health Implications of Gestational Surrogacy' (2021) 225(3) American Journal of Obstetrics and Gynecology 264, 265; Pedro Brandão and Nicolás Garrido, 'Commercial Surrogacy: An Overview' (2022) 44(12) Revista Brasileira de Ginecologia e Obstetria 1141, 1149.

isteyenlerin evlat edinmesi söz konusu olabilmektedir²³. Milletlerarası taşıyıcı annelik gündeme geldiğinde ise örneğin Norveç bu yöntemle başka bir ülkede doğmuş çocuğa vatandaşlık vermekte, İspanya ise çocuk ile müstakbel ebeveynler arasında başka bir ülke hukukuna göre kurulmuş soybağını tanımaktadır²⁴. Almanya’da da kendi üreme hücrelerinin kullanılmış olması durumunda müstakbel baba ile çocuk arasında kurulan soybağı ilişkisini kabul eden, ancak yumurta kendisine ait olsa bile müstakbel anne ile çocuk arasındaki ilişkinin evlat edinme ile kurulabileceğine hükmeden kararlar mevcuttur²⁵.

2. ABD’nin Kaliforniya, New York, Washington, Texas ve Florida’nın da aralarında bulunduğu toplam 16 eyaletinde açık bir şekilde, Arkansas, Connecticut, Iowa, New Mexico, Oregon, Tennessee ve West Virginia’da ise zımnın para karşılığı yapılan taşıyıcı anneliğe kanunen izin verilmektedir²⁶. Ukrayna, Rusya²⁷, Belarus ve KKTC’de de ticari amaçlı olup olmadığına ilişkin bir ayırım yapılmaksızın yasal düzenlemeler ile taşıyıcı annelik mümkün kılınmıştır²⁸. Ukrayna ve Rusya’nın uygulamaları birbirine benzemektedir. Bu yöntemden yararlanabilmek için başvuran çiftin heteroseksüel ve evli olması, tıbbi bir gereklilik bulunması, başvuran çiftin en az biriyle çocuk arasında genetik bağ bulunması gerekmektedir. Taşıyıcı annenin yumurtasının kullanılması ise mümkün değildir. Bu şartlar altında gerçekleşen bir taşıyıcı annelik sonucu doğan çocuğun yasal anne ve babası başvuran çifttir; taşıyıcı anne ile çocuk arasında soybağı ilişkisi kurulmamaktadır²⁹. KKTC’de ise taşıyıcı annelikte soybağına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır³⁰.

3. Avustralya’nın South Australia, Queensland, Victoria, New South Wales, Australian Capital Territory, Western Australia gibi birçok eyaleti ile İrlanda, Hollanda,

23 Şafak Parlak Börü, ‘Aile Hukukunda Zor Bir Dönemeç: Karşılaştırmalı Hukuk Bakış Açısıyla Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Güncel Gelişmeler’ (2019) 39(1) PPII 63, 73.

24 Brandão and Garrido (n 22) 1149.

25 Sophia Shepherd, ‘Regulating International Commercial Surrogacy: A Balance of Harms and Benefits’ (2022) 32 University of Florida Journal of Law & Public Policy 293, 298; İlyas Gölcüklü, ‘Milletlerarası Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Kararların Tanınması ve Tenfizi’ (2021) 1 GSÜHFD 835, 844-848. Örneğin, Alman Federal Mahkemesi 20 Mart 2019 tarihli bir kararında, müstakbel anne ve babanın üreme hücreleri kullanılarak taşıyıcı annelik yöntemiyle Ukrayna’da doğan bir çocuğun soybağına uygulanacak hukuku Alman hukuku olarak tespit etmiştir. Bundan sonra Mahkeme, çocuğu tanıyan müstakbel baba ile çocuk arasında soybağı kurulmasının Alman Medeni Kanunu çerçevesinde mümkün olduğuna; ancak “çocuğu doğuran kadın” olmadığı için müstakbel annenin çocuğun yasal annesi sayılamayacağına ve bunlar arasındaki ilişkinin evlat edinme yoluyla kurulabileceğine hükmetmiştir. Karar metni için bkz. <<https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&Datum=2019-3&Seite=3&nr=94770&>> accessed 28.06.2024.

26 Yau and others (n 22) 265.

27 Rusya’da 2022 yılının Aralık ayında yabancı ülke vatandaşlarının taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olmaları yasaklanmıştır. Rusya Federasyonu Devlet Duması’nın konuyla ilgili duyurusu için bkz. <<http://duma.gov.ru/en/news/55950/>> accessed 15.11.2023.

28 Brandão and Garrido (n 22) 1149. KKTC’de taşıyıcı annelik, yasal olarak üremeye yardımcı tedavi yöntemleri arasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eda Gülsüm Karasaç, ‘Türk Hukukuyla Karşılaştırmalı Olarak KKTC Hukukunda Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemleri ve Hukuki Sorunlar’ (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü 2018) 36-41 <<http://i-rep.emu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11129/5006/1/karasa%C3%A7eda.pdf>> accessed 15.11.2023.

29 Ayrıntılı bilgi için bkz. Council of Europe Committee on Bioethics, *Surrogacy* (14 June 2021) <<https://rm.coe.int/inf-2016-4-addendum-update-june-2021-e/1680a3229f>> accessed 15.11.2023.

30 Karasaç (n 28) 53-54.

Danimarka, Portekiz, Yunanistan, Birleşik Krallık, Kanada, Hong Kong, Yeni Zelanda, Güney Afrika, ve İsrail’de ise sadece ticari amaç taşımayan taşıyıcı annelik uygulamasına yasal olarak izin verilmektedir³¹. Bu ülkelerdeki genel eğilim de yine müstakbel ebeveynlerden en az biri ile çocuk arasında genetik bağ bulunması ve taşıyıcı annenin yumurtasının kullanılmaması doğrudur. Bu ülkelerin bazılarında taşıyıcı anne ve varsa kocası ile çocuk arasında doğumla soybağı ilişkisi kurulmakta, müstakbel ebeveynlerin yasal olarak anne-baba kabul edilebilmeleri için mahkemeye başvurmaları gerekmektedir³². Örneğin Birleşik Krallık’ta taşıyıcı anne doğumla yasal anne, varsa eşi yasal baba olmakta, soybağının müstakbel anne-babaya transferi doğumdan sonra aile mahkemesinden alınacak bir karar ile gerçekleşmektedir³³. Ön onay şartı arayan ülkelerde ise mahkemenin ya da ilgili kurulun onayıyla başlayan taşıyıcı annelik süreci sonucunda dünyaya gelen çocuk ile başvuran çiftler arasında soybağı ilişkisi genellikle doğumla birlikte kurulmaktadır³⁴.

4. ABD’nin 22 eyaleti ile Çek Cumhuriyeti, Belçika, Polonya, Macaristan, Arjantin, Japonya, Venezuela, Brezilya, Guatemala ve Kuzey Avustralya’da taşıyıcı anneliğe yönelik doğrudan bir düzenleme bulunmamaktadır³⁵. Bu ülkelerde taşıyıcı annelik sözleşmeleri genel hükümler çerçevesinde genellikle geçersiz kabul edilmekle birlikte, Belçika ve Çek Cumhuriyeti gibi bazı ülkelerde taşıyıcı annelik uygulamalarının tolere edildiği de tespit edilmiştir³⁶. Bu ülkelerde de çocuğun soybağı genel hükümler çerçevesinde belirlendiği için taşıyıcı annelik sonucu doğan çocuğun yasal annesi taşıyıcı annedir. Dolayısıyla, müstakbel anne ile çocuk arasında soybağı evlat edinme yoluyla kurulabilmektedir. Ancak bazı mahkeme kararlarında, çocuğun genetik babası olan müstakbel baba ile çocuk arasındaki soybağının kurulmasını kolaylaştırma eğilimi de gözlenmektedir³⁷.

5. Hindistan ve Tayland uzun yıllar yasal bir düzenlemeleri bulunmaksızın ticari amaçlı taşıyıcı anneliğin en yaygın şekilde uygulandiğı, fiyatların da nispeten düşük tutulması nedeniyle en çok rağbet gören ülkeler olmuşlardır. Ancak hem Hindistan’da hem de Tayland’da 2015 yılında yabancı başvuruçular için her tür taşıyıcı annelik yasaklanmış olup her iki ülkede de kendi vatandaşları açısından gönüllü taşıyıcı

31 Watson (n 21) 533-534; Brandão and Garrido (n 22) 1149.

32 Brandão and Garrido (n 22) 1145-1146.

33 Birleşik Krallık’ta taşıyıcı annelik için bkz. Department of Health and Social Care, *The Surrogacy Pathway* <<https://www.gov.uk/government/publications/having-a-child-through-surrogacy/the-surrogacy-pathway-surrogacy-and-the-legal-process-for-intended-parents-and-surrogates-in-england-and-wales>> accessed 15.11.2023.

34 Cahit Ağaoğlu, ‘Karşılaştırmalı Hukukta Sınırşan Taşıyıcı Annelik ile Taşıyıcı Anneden Doğan Çocukların Yasal Anne-Babalığının Kazanılma Sorunu’ (2020) 40 (1) PPIL (Prof. Dr. Cemal Şanlı’ya Armağan) 437, 449.

35 Yau and others (n 22) 265.

36 *Labassee v France* App no 65941/11 (ECHR, 26 September 2014) para 32.

37 Parlak Börü (n 23) 88.

annelik uygulaması devam etmektedir³⁸. Gürcistan’da konuyla ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamasına rağmen ticari taşıyıcı annelik uzun yıllardır yasal olarak uygulanmaktadır. Ancak, Hindistan ve Tayland’a benzer şekilde yabancıların taşıyıcı anneliğe başvurmalarını engelleyecek bir kanunun 2024 yılının başlarında çıkarılması planlanmaktadır³⁹.

II. Taşıyıcı Annelik Sonucu Ortaya Çıkabilecek Temel Hukuki Sorunlar

A. Genel Olarak

Yukarıda açıklandığı üzere, hukuk sistemlerinde taşıyıcı annelikle ilgili çok farklı yaklaşımlar bulunduğu gibi bu yaklaşımlar zaman içinde değişiklik de gösterebilmektedir. Birçok ülke, özellikle ticari olarak nitelendirilen taşıyıcı annelik uygulamalarını yasaklamış, hatta bu uygulamalara ilişkin cezalar öngörmüş olmasına rağmen, yapılan araştırmalar, çocuk sahibi olmak isteyen kişilerin uygulamanın yasal olduğu ülkelere giderek bu yola başvurduklarını göstermektedir⁴⁰. Örneğin, ABD’nin taşıyıcı anneliğe izin verilen eyaletlerinde gerçekleştirilen milletlerarası taşıyıcı annelik uygulamalarına en çok İngiliz, ardından da Fransız vatandaşları başvurmaktadır⁴¹. Birçok ülkede söz konusu olan yasaklar nedeniyle dünyadaki tüm uygulamalara ilişkin güvenilir verilere ulaşmak mümkün olmamakla birlikte, 1999-2013 yılları arasında ABD’de toplam 30.927 taşıyıcı annelik uygulaması yapıldığı raporlanmıştır⁴². Günümüzde ise dünyada her yıl 20.000 çocuğun taşıyıcı annelik sonucu doğduğu⁴³ ve bu doğrultuda yapılan harcamaların yılda 6 milyar ABD Dolarına ulaştığı⁴⁴ tahmin edilmektedir.

Dolayısıyla, yasaklamalara rağmen başka şansları olmayan ve maddi durumları elveren heteroseksüel ya da homoseksüel çiftler ya da kişilerin çocuk sahibi olabilmek için taşıyıcı annelik yöntemine başvurdukları somut bir gerçekliktir. Bu durum ise konuya ilişkin toplumsal, dini ve ahlaki tartışmalar bir kenara, özellikle milletlerarası taşıyıcı annelik söz konusu olduğunda hukuki açıdan birçok sorunu gündeme getirmektedir. Bu çerçevede;

38 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yuri Hibino, ‘The Advantages and Disadvantages of Altruistic and Commercial Surrogacy in India’ (2003) 18(8) *Philosophy, Ethics and Humanities in Medicine* <<https://doi.org/10.1186/s13010-023-00130-y>> accessed 15.11.2023; Yuri Hibino, ‘Non-commercial Surrogacy in Thailand: Ethical, Legal, and Social Implications in Local and Global Contexts’ (2020) 12 *Asian Bioethics Review* 135.

39 Ayrıntılı bilgi için bkz. US Embassy in Georgia, *Message for US Citizens: New Law Banning Surrogacy Planned in Georgia* (8 September 2023) <<https://ge.usembassy.gov/message-for-u-s-citizens-new-law-banning-surrogacy-planned-in-georgia/>> accessed 15.11.2023.

40 Konuyla ilgili istatistiki bilgi için bkz. Ağaoğlu (n 34) 452-460.

41 ibid 454.

42 Justo Aznar and Miriam Martinez Peris, ‘Gestational Surrogacy: Current View’ (2019) 86(1) *Linacre Quarterly* 56, 56.

43 Bkz. International Social Service USA, *International Surrogacy* <<https://www.iss-usa.org/international-surrogacy-call-for-action-by-the-international-social-service-network/>> accessed 15.11.2023.

44 Shepherd (n 25) 294.

- Öncelikle taşıyıcı annelik uygulaması, genellikle bu yolla çocuk sahibi olmak isteyen kişiler ile taşıyıcı anne arasında yapılan bir sözleşmeye dayandığından bu sözleşmenin hukuki niteliği, böyle bir sözleşmeye hukuki sonuç bağlanıp bağlanamayacağı ve taşıyıcı annelik sözleşmesine hangi hukukun uygulanacağı,

- Çocuğun anne-babasının kim olduğu ve buna bağlı olarak soybağına hangi hukukun uygulanacağı,

- Çocuğun vatandaşlığının nasıl belirleneceği,

- Taşiyıcı anneliğe izin verilen ülkede resmi makamlarca düzenlenen doğum belgesinin ya da çocuğun anne-babasının kim olduğunu gösteren mahkeme kararının, çocuk için pasaport ya da seyahat belgesi düzenlenmesi için yeterli olup olmayacağı,

- Bu resmi belge ya da mahkeme kararının taşıyıcı anneliğin yasak olduğu ülkede tanınıp tanınmayacağı ve nüfusa tescili sağlayıp sağlamayacağı,

- Tüm bu safhalarda kamu düzeni müdahalesinin söz konusu olup olmayacağı,

- Taşiyıcı annelik uygulamasında kişilik haklarının nasıl korunacağı, bu kapsamda özellikle taşıyıcı annelik sonucu doğan çocuğun taşıyıcı annesini, yumurta ve/veya sperm donörünü öğrenme, taşıyıcı anne ile yumurta ve/veya sperm donörünün ise çocukla görüşme hakkının bulunup bulunmadığı

gibi hususlar cevap bulunması gereken önemli sorunlar arasında yer almaktadır⁴⁵.

B. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Konuya Yaklaşımı

Taşiyıcı annelik yöntemine ilişkin devletler arasındaki farklı düzenlemeler ve yaklaşımlar neticesinde milletlerarası taşıyıcı annelikten kaynaklanan sorunlar zaman içinde AİHM kararlarına da konu olmuştur. AİHM kararlarında, konunun genellikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) 8. maddesinde güvence altına alınan özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı kapsamında değerlendirildiği, söz konusu maddenin ihlal edilip edilmediği ele alınırken aile hayatından ziyade özel hayata saygı hakkının ön plana çıktığı, bu noktada da müstakbel ebeveynlerin değil, çocuğun özel hayatına saygı hakkı yönünden ihlale hükmedildiği görülmektedir⁴⁶. Doktrinde, ayrıca, yaşam hakkına (m. 2), işkence yasağı ve bu kapsamda insan onuruna saygı hakkına (m. 3), kölelik ve zorla çalıştırma yasağına (m. 4), adil yargılanma hakkına (m. 6) ve ayrımcılık yasağına (m. 14) ilişkin hükümlerin de olayın özelliğine göre gündeme gelebileceği belirtilmektedir⁴⁷.

45 Ekşi (n 8) 39-43; Yiğit İltas, 'Taşiyıcı Annelik ve Soybağı Meselesi' (2021) 16(201-202) Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1013, 1045; Şensöz Malkoç (n 8) 21-45; Uyanık Çavuşoğlu (n 8) 11, 50; Göleüklü (n 25) 840-842; Trimmings and Beaumont (n 8) 630; Shepherd (n 25) 295.

46 Örneğin bkz. *Menesson v France* App no 65192/11 (ECHR, 26 June 2014); *Labassee v France* (n 33); *DB and Others v Switzerland* App nos 58817/15 and 58252/15 (ECHR, 22 February 2023).

47 Yasan Tepetaş (n 8) 1231-1232.

Başta Fransa olmak üzere Belçika, İtalya, İzlanda, Polonya, İsviçre, İngiltere, Danimarka ve Norveç aleyhine yapılan ihlal başvurularını değerlendirirken verdiği kararlar⁴⁸ çerçevesinde AİHM'in milletlerarası taşıyıcı annelik uygulamasına yaklaşımı genel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir:

- Öncelikle AİHM, etik hassasiyetler barındıran taşıyıcı annelik uygulamaları hakkında Avrupa'da bir görüş birliği bulunmadığını, bu uygulamaların, çocukların insan kaçakçılığından korunmasına ve milletlerarası evlat edinmeye ilişkin kurallara uyulmasına yönelik devletlerin haklı endişeleriyle çelişebileceğini, taşıyıcı annelik sonucu doğan çocuk ile müstakbel ebeveynler arasındaki ilişkiyi tanımayı reddeden bir devletin, kendi ülkesinde yasak olan bu uygulamaya vatandaşlarının başka ülkelerde başvurmasını önlemek suretiyle taşıyıcı anne ile çocuğun sağlığını korumak amacı taşıyabileceğini kabul etmektedir⁴⁹.

- Bu çerçevede AİHM, hem taşıyıcı anneliğin düzenlenmesinde hem de başka bir ülkede kurulan çocuk-müstakbel ebeveyn ilişkisinin tanınmasında devletlere kural olarak geniş bir takdir marjı⁵⁰ bırakmaktadır. Ancak, çocuk-ebeveyn ilişkisi çocuğun kimliğinin esaslı bir yönünü oluşturduğundan, aile bağlarının resmen tanınmaması nedeniyle çocuğun 8. madde kapsamındaki haklarının ihlali meselesini olay bazında değerlendirirken AİHM, takdir marjını daraltmaktadır⁵¹. Zira çocuklar söz konusu olduğunda onların üstün yararını korumak her zaman önceliklidir ve genetik soy çocuğun kimliğinin önemli bir parçasını teşkil ettiğinden müstakbel ebeveynlerden birinin aynı zamanda genetik ebeveyn olduğu durumlarda çocuğun üstün yararını korumak özellikle önem arz etmektedir⁵².

- Bu kapsamda AİHM, milli hukuk düzenlerinde, başka ülkelerde taşıyıcı annelik yöntemiyle doğan çocuk ile aynı zamanda genetik baba da olan müstakbel baba arasındaki hukuki ilişkinin herhangi bir yöntemle tanınması imkânının bulunmasını, Sözleşmenin 8. maddesine uygunluk açısından yeterli görmektedir. Böyle bir imkânın hiç verilmemiş olması ise çocuğun özel hayatına saygı hakkını ihlal edecektir. Dolayısıyla, doğum ister ebeveynlik statüsünün tanınmasının istendiği ülkede isterse yabancı bir ülkede gerçekleşsin, AİHM'in müstakbel ebeveynler ile çocuk arasındaki

48 2022 yılına kadar verilen kararların özetleri için bkz. Neşe Baran Çelik, *Milletlerarası Özel Hukukta Soybağının Kurulması* (Yetkin Yayınları 2021) 203-224; Yasan Tepetaş (n 8) 1234-1246.

49 *Mennesson v France* (n 46) paras 62, 77-80; *Labassee v France* (n 33) para 54; *Paradiso and Campanelli v Italy* [GC] App no 25358/12 (ECHR, 24 January 2017) paras 203-204; *Valdis Fjölfnisdóttir and Others v Iceland* App no 71552/17 (ECHR, 18 August 2021) para 65.

50 Sözleşmenin orijinal metninde bulunmama birlikte AİHM içtihatlarıyla ortaya çıkan ve 15 no.lu Protokol ile Sözleşmenin Başlangıç kısmına eklenen "takdir marjı" (*margin of appreciation*) kavramı, Sözleşme hükümlerinin uygulanmasında veya yorumlanmasında üye devletlere tanınan ve AİHM'in yargısal denetimine tabi olan belirli bir hareket alanı ya da değerlendirme serbestisi şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Derya Doğru, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargılamasında Takdir Marjı Doktrini* (Turhan Kitabevi 2019).

51 *Mennesson v France* (n 46) paras 77-80; *Labassee v France* (n 33) paras 56-59; *Advisory Opinion* Req no P16-2018-001 (ECHR Grand Chamber, 10 April 2019) paras 43-44.

52 *Mennesson v France* (n 46) paras 99-100.

ilişkinin doğum anında ve otomatik olarak kurulması gerektiği doğrultusunda bir yaklaşımı bulunmamaktadır⁵³.

- Müstakbel babanın üreme hücreleri ile üçüncü bir kadının yumurtasının kullanıldığı bir taşiyıcı annelik uygulamasında, uygulamanın gerçekleştiği ülkenin hukukuna uygun bir şekilde düzenlenen doğum belgesinde yasal anne olarak müstakbel anne gösterildiğinde, çocuğun özel hayatına saygı hakkı, müstakbel anne ile çocuk arasında kurulan bu ebeveynlik ilişkisinin diğer ülkelerde de herhangi bir yöntemle tanınmasına imkân sağlanmasını gerektirmektedir. Bu noktada hangi yöntemin tercih edileceği devletlerin takdir marjları dahilindedir. Ancak, müstakbel anne tarafından evlat edinilme de dahil olmak üzere, devlet tarafından tercih edilen yöntemler, gecikmeksizin ve etkin biçimde uygulandıkları sürece kabul edilebilirler⁵⁴. Bu bağlamda, çocuk ile müstakbel anne arasındaki ilişkinin tanınması, en geç bu ilişkinin kağıt üzerinde kalmayıp gerçek hayatta da realiteye dönüştüğü zamana kadar gerçekleşmelidir⁵⁵.

- Kayıtlı birliktelik süren eşcinsel bir çift taşiyıcı annelik yöntemiyle çocuk sahibi olduğunda, kullanılan spermilerin sahibi olan eş ile çocuk arasındaki ebeveyn-çocuk ilişkisi tanınırken, taşiyıcı anneliğin gerçekleştiği yabancı ülkede diğer eş ile çocuk arasında mahkeme kararıyla kurulan ebeveyn-çocuk ilişkisinin tanınmasına imkân verecek alternatif yöntemler sunulmaması çocuğun yüksek yararına aykırıdır. Bu yöntemlerin sunulmasına yönelik olarak sekiz yıl boyunca yasal düzenleme yapmayan devlet, bu konudaki takdir marjını aşmış ve çocuğun 8. madde ile korunan özel hayatına saygı gösterilmesi hakkını ihlal etmiş olacaktır⁵⁶.

AİHM kararları incelendiğinde, konunun çeşitli boyutlarda taşıdığı hassasiyet nedeniyle devlet menfaatinin her zaman dikkate alındığını, ancak devlet menfaati ile çocuğun menfaatinin çatıştığı noktada çocuğun üstün yararı ilkesi çerçevesinde ihlal başvurularının değerlendirildiğini söylemek mümkündür. AİHM, değerlendirmelerini, hiç şüphesiz ki her olayın özelliğine göre yapmaktadır. Ancak, uygulamada benzer sorunlarla karşılaştıkça AİHM'in yaklaşımının genel hatları da belirginleşmekte ve bu kapsamda;

- taşiyıcı annelik uygulamasının gerçekleştirildiği ülkede hukuken geçerli olan ve müstakbel ebeveynler ile çocuk arasındaki ilişkiyi gösteren bir belgenin ya da mahkeme kararının bulunup bulunmadığı,

53 ibid paras 97-100; *H v the United Kingdom* App no 32185/20 (ECHR, 31 May 2022) paras 54-56.

54 *Nitekim C and E v France* kararına konu olayda, müstakbel babanın üreme hücreleri ile üçüncü bir kadının yumurtasının kullanıldığı bir taşiyıcı annelik uygulamasında, müstakbel anne doğum belgesinde yasal anne olarak belirtilmesine rağmen Fransız makamları bunu kabul etmemiştir. Ancak AİHM, Fransız hukukunun müstakbel anneye eşinin çocuğunu evlat edinme imkânı sağlama ve evlat edinme sürecinin de ortalama 4-5 ayda sonuçlanması nedeniyle dayanaktan yoksun bulunan başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Bkz. *C and E v France* App nos 1462/18 and 17348/18 (ECHR, 19 November 2019) para 53.

55 *Advisory Opinion* (n 51) paras 37-46, 51-55; *KK and Others v Denmark* App no 25212/21 (ECHR, 6 March 2023) paras 74-77.

56 *DB and Others v Switzerland* (n 46) para 89.

- müstakbel anne ve babadan en az birinin çocuğun genetik anne ya da babası olup olmadığı,

- müstakbel anne ya da baba ile çocuk arasında genetik bağ bulunduğu durumlarda her iki ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkinin kurulabilmesi ya da tanınabilmesi için devletin, taraflara, bu sonucu sağlayabilecek farklı alternatifler sunup sunmadığı,

- sunulan bu alternatiflerin fiili durumu ne kadarlık bir süre zarfında hukukileştirebildiği

gibi hususları ihlal başvuruları ile ilgili karar verirken dikkate aldığı görülmektedir.

Bazı devlet mahkemelerinin, bahsi geçen AİHM kararlarının da etkisiyle, çocuğun üstün yararı ilkesini gözeterek taşıyıcı annelikten kaynaklanan soybağı meselelerine somut olay bazında çözüm bulmaya başladıkları tespit edilmiştir. Örneğin, Fransız Yargıtayı, AİHM'in Fransa aleyhine verdiği ihlal kararlarından sonra incelediği davalarda, taşıyıcı annelik yöntemiyle doğan çocuklar hakkında düzenlenen doğum belgeleri gerçeğe aykırı beyan içermedikçe bu belgelere dayanılarak çocukların nüfusa kaydedilebileceği, çocuğun genetik babası da olması durumunda müstakbel baba ile çocuk arasında soybağının kurulabileceği, çocuğun yararına ise genetik babanın eşi olan müstakbel anne ile çocuk arasında da soybağının evlat edinme yoluyla tesis edilebileceği doğrultusunda kararlar vermiştir⁵⁷.

Alman Federal Mahkemesi de AİHS m. 8/1 ile AİHM'in konuyla ilgili ihlal kararlarına atıf yaparak verdiği 2014 tarihli kararında, kayıtlı birliktelik yaşayan iki Alman erkeğinin taşıyıcı annelik yöntemiyle Kaliforniya'da ebeveyn olduklarına dair Kaliforniya mahkemesi kararının Almanya'da tanınmasına hükmetmiştir. Kaliforniyalı taşıyıcı annenin evli olmadığı söz konusu uygulamada, eşlerden birinin spermi ile anonim bir bağışçının yumurtası kullanılmıştır. Federal Mahkeme, yabancı bir mahkeme kararının tanınmasının kamu düzenine aykırılık durumunda reddedilebileceğini; ancak, kararların milletlerarası uyumunu sağlayabilmek ve topal hukuki ilişkilerden kaçınabilmek için kamu düzeninin dar yorumlanması gerektiğini belirtmiştir. Taşıyıcı annenin kendi rızasıyla taşıyıcı annelik sözleşmesi yaptığına ve doğum sonrası çocuğu teslim ettiğine dair herhangi bir şüphe bulunmaması ile çocuğa ilişkin herhangi bir sorumluluk üstlenmek istememesinin açık olması, taşıyıcı annenin bekar olması ve kendi üreme hücrelerinin kullanılmaması, müstakbel ebeveynlerden birinin üreme hücrelerinin kullanılması ve Alman Federal Anayasa Mahkemesi kararlarına göre kayıtlı birlikteliklerde eşlerden birinin evlat edindiği çocuğu diğerinin de evlat edinebilmesinin mümkün olması, kendi doğumunu oluşturan koşullardan sorumlu tutulamayacak çocuğun üstün yararının her zaman korunması gerektiği, AİHM içtihadında da çocuk-ebeveyn ilişkisinin çocuğun kimliğinin bir parçası olarak kabul

57 Yasan Tepetaş (n 8) 1242-1243.

edildiği gibi hususları dikkate alan Mahkeme, Kaliforniya mahkemesinin kararının tanınmasının kamu düzenine aykırılık teşkil etmeyeceğine hükmetmiştir. Mahkeme, tam tersine, ebeveynlik sorumluluğu üstlenmeye hazır olan eşcinsel çift ile çocuk arasındaki yasal ebeveynlik ilişkisini kabul etmemenin, çocuğun AİHS m. 8/1 kapsamındaki haklarını ihlal edeceği sonucuna varmıştır⁵⁸.

C. Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansının Çalışmaları

Yukarıda da ifade edildiği üzere, İspanya, Almanya, Fransa gibi taşıyıcı anneliğin yasaklandığı bazı ülkelerin mahkemeleri tarafından son zamanlarda verilen kararlarda, bu yöntemle doğan çocuklar ile müstakbel ebeveynler arasında soybağının kurulması ya da kurulmuş soybağının tanınması doğrultusunda bir eğilim bulunmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu uygulamanın yasaklandığı diğer ülkelerde, mahkemelerin, taşıyıcı anneliğe yönelik eleştiri ve endişeleri bir kenara bırakarak, bu şekilde dünyaya gelmiş çocukların yaşadıkları sorunları gidermeye yönelik bir yaklaşım sergileyip sergilemeyecekleri ve bu yaklaşımların birbirleriyle ne derecede uyumlu olacağı belirsizdir⁵⁹. Milletlerarası taşıyıcı annelik uygulamalarında yaşanan artışı ve bu uygulamalardan kaynaklanan milletlerarası özel hukuk problemlerinin karmaşıklığını kabul eden Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansı Genel İşler ve Politikalar Konseyi de (*Hague Conference on Private Internaional Law Council on General Affairs and Policy*) 2010 yılında Daimi Bürodan (*Permanent Bureau*) bu konuda bir araştırma yapmasını, 2011 yılında da araştırmalarını derinleştirmesini talep etmiştir⁶⁰.

Daimi Büronun yaptığı araştırmalar neticesinde taşıyıcı annelik ve yasal ebeveynlik konusundaki milli yaklaşımların dramatik farklılıklar içerdiği, devletlerin milletlerarası özel hukuk bakış açılarındaki farklılıkların da eklenmesiyle taşıyıcı annelik yöntemiyle dünyaya gelen çocukların anne-babalarının kim olduğuna ilişkin belirsizlikler başta olmak üzere birçok sorunun gündeme geldiği tespit edilmiştir. Bunun üzerine Konsey, 2015 yılında, bu alandaki milletlerarası özel hukuk meselelerinin daha ileri seviyede çalışılmasına ihtiyaç duyulup duyulmadığını belirlemek üzere bir Uzmanlar Grubu (*Experts' Group*) oluşturulmasına karar vermiş, 2016 yılında Uzmanlar Grubundan bu alandaki sorunlara işaret eden bir milletlerarası özel hukuk enstrümanına odaklanmasını istemiştir. Uzmanlar Grubunun, taşıyıcı annelik kapsamındaki yasal ebeveynlik meselesinin ayrı bir enstrümanda ele alınması gerektiği doğrultusunda 2019 yılında verdiği görüş üzerine Konsey, Uzmanlar Grubunu, genel olarak yasal ebeveynliğe

58 Dina Reis, 'German Federal Court of Justice on Sussogacy and German Public Policy' <<https://conflictflaws.net/2015/german-federal-court-of-justice-on-surrogacy-and-german-public-policy/>> accessed 04.11.2023. Alman Federal Mahkemesinin 10 Aralık 2014 tarihli söz konusu kararı için bkz. <<https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=69759&pos=0&anz=1>> accessed 30.06.2024.

59 Taşiyıcı anneliğe ilişkin milli mahkemelerin verdiği farklı kararlar için bkz. Ekşi (n 8) 19-32.

60 Hague Conference on Private International Law, Experts' Group on Parentage/Surrogacy Project, *Final Report* (November 2022) 7 <<https://assets.hcch.net/docs/6d8eeb81-ef67-4b21-be42-f7261d0cfa52.pdf>> accessed 25.10.2023.

ilişkin bağlayıcı bir milletlerarası özel hukuk enstrümanı ile taşıyıcı annelik sonucu kurulan yasal ebeveynliğe ilişkin bağlayıcı başka bir milletlerarası özel hukuk enstrümanının uygulanabilirliğini değerlendirmek konusunda görevlendirmiştir⁶¹.

Uzmanlar Grubu, konuyla ilgili son raporunu Ekim 2022’de tamamlayarak Konseye sunmuş, Konsey de Mart 2023’teki toplantısında taşıyıcı annelikten kaynaklananlar da dahil olmak üzere yasal ebeveynliğe ilişkin milletlerarası özel hukuk meseleleri için bir Çalışma Grubu (*Working Group*) kurulmasına karar vermiştir. Bu Çalışma Grubunun, konuyla ilgili yeni bir enstrümanın kapsam ve içeriğini ülkeler arasında bir fikir birliğine ulaşabilecek şekilde belirlemesi, ihtiyaç duyulması halinde iki farklı enstrüman üzerinde çalışması, söz konusu enstrümanları hazırlarken Uzmanlar Grubunun Nihai Raporundaki görüş ve değerlendirmelerden yararlanması ve çocuğun üstün yararı ilkesini öncelikle göz önünde bulundurması öngörülmüştür⁶². Bu bağlamda, Uzmanlar Grubunun Nihai Raporunda öne çıkan ve Çalışma Grubuna ışık tutacak olan hususlar şu şekilde özetlenebilir:

- Devletlerin taşıyıcı anneliğe ilişkin yaklaşımlarının birbirlerinden çok farklı olması sebebiyle taşıyıcı annelik sonucu kurulan yasal ebeveynliğin tanınması hakkında protokol formatında ayrı bir enstrüman hazırlanması daha uygulanabilir olacaktır⁶³.

- Söz konusu protokolün sadece yargısal bir kararla kurulan ebeveynliğin tanınmasını mı düzenleyeceği, dolayısıyla kanun hükmü gereği veya hukuki bir işlem ile kurulan ebeveynliği kapsamına alıp almayacağı hususu Konsey tarafından değerlendirilmelidir⁶⁴.

- Taşıyıcı annelik sonucu yargısal karar ile kurulan ebeveynliğe ilişkin bir tanıma kuralı geliştirilmesi mümkün olmakla birlikte, devletlerin protokole olan ilgisinin artırılması, tanımının belli şartlara tabi tutulmasına ya da tanımının reddi sebepleri öngörülmesine bağlıdır⁶⁵.

- Geliştirilecek bu tanıma kuralına konu olacak dava ile yargısal kararın verildiği menşe ülke arasında bir bağ kurabilmek ve forum shopping’i önleyebilmek için tanıma kuralı bir yetki filtresi içermelidir. Bu noktada kullanılacak en uygun bağlama noktası ise yargısal kararın verildiği menşe ülke olan taşıyıcı annenin mutad meskeninin bulunduğu ülkedir ki bu ülke genellikle çocuğun doğduğu ülke olacaktır⁶⁶.

61 ibid 8.

62 Hague Conference of Private International Law, The Council on General Affairs and Policy, *Conclusions & Decisions of the CGAP 2023* (March 2023) 1-2 <<https://assets.hcch.net/docs/5f999b9-09a3-44a7-863d-1ddd4f9c6b8.pdf>> accessed 25.10.2023.

63 Hague Conference on Private International Law, Experts’ Group on Parentage/Surrogacy Project (n 60) 26.

64 ibid 28.

65 ibid 30.

66 ibid.

- Tanımanın reddi için, kamu düzeni gibi, milletlerarası özel hukukun geleneksel sebeplerinin kullanılması uygun olacaktır⁶⁷.

- Protokolün uygulanabilirliğini artırmak için taşıyıcı anneliğe ilişkin bazı standartlar öngörülebilir. Ancak, farklı uzmanlar tarafından teklif edilen kriterlerin hangilerinin ve ne şekilde (tanım yapılırken, genel şartlar, tanıma şartı ya da tanımanın reddi sebebi olarak) protokole dahil edileceği hakkında görüş birliği sağlanamamıştır. Konsey'in değerlendirmesine bırakılan kriterler şunlardır: Taşiyıcı annenin ve varsa eşinin rızası, müstakbel ebeveynlerin rızası, taşıyıcı anne ile müstakbel ebeveynlerin taşıyıcı annelik sözleşmesi yapma ehliyetine sahip olmaları, müstakbel ebeveynlerden en az birinin üreme hücrelerinin kullanılmış ve/veya taşıyıcı annenin üreme hücrelerinin kullanılmamış olması, taşıyıcı anneliğe ilişkin tıbbi sürecin menşee ülkede gerçekleşmesi, taşıyıcı annelik sözleşmesinin yazılı olması, ücret ve masraflara ilişkin hüküm içermesi ve taşıyıcı annenin serbestçe karar verme özgürlüğünü kısıtlamaması, yasal ebeveynliğin menşee ülkenin hukukuna uygun bir şekilde kurulması, taşıyıcı annelik uygulamasının herhangi bir şekilde çocuğun istismarına yol açmaması, menşee ülkede taşıyıcı anneliğe aracılık eden kuruluşların düzenlenmesi ve denetlenmesi, çocuğun kökenine ilişkin bilgilerin korunması ve çocuğun erişimine açık olması⁶⁸.

- Çok dilli ve isteğe bağlı bir formun yargısal karara eklenmesi, kararların anlaşılabilmesini kolaylaştırmak açısından faydalı olacaktır⁶⁹.

Çalışma Grubu, Kasım 2023'te yaptığı ilk toplantısı neticesinde hazırladığı raporu⁷⁰ Mart 2024'te Konseye sunarak toplantıda tartışılan hususlar hakkında Konseyi bilgilendirmiştir. Söz konusu toplantıda Çalışma Grubu, öncelikle yasal ebeveynliğe yönelik yargısal kararların tanınmasına ilişkin muhtemel kurallara odaklanmış ve bu kuralların içeriklerinin nasıl olması gerektiğini geleneksel yasal ebeveynlik, yabancılık unsuru içermeyen evlat edinme, yabancılık unsuru içeren ve içermeyen taşıyıcı annelik, birden çok yasal ebeveynin bulunması, üçüncü kişiyi kapsayan ve kapsamayan yardımcı üreme teknikleri gibi farklı senaryoları göz önünde bulundurarak tartışımıştır. Tartışmalar neticesinde Çalışma Grubu, birçok senaryo açısından tanımanın reddi ile kabulüne ilişkin benzer sebep ve şartların kullanılabileceği; ancak, özellikle taşıyıcı annelik sözleşmesi sonucunda kurulan yasal ebeveynlik durumu için farklı bir kurala ihtiyaç duyulabileceği sonucuna ulaşmıştır. Toplantıda ayrıca, yasal ebeveynliğe ilişkin resmî belgelerin tanınması meselesi de ele alınmış ve kural taslaklarını hazırlamak üzere bir alt-grup oluşturulmasına karar verilmiştir⁷¹. İkinci toplantısını Nisan 2024'te gerçekleştiren Çalışma Grubu, toplantıda özellikle Uzmanlar Grubunun

67 ibid 31.

68 ibid 32-34.

69 ibid 40.

70 Hague Conference on Private International Law, Working Group on Parentage/Surrogacy, *Report of the First Meeting* (November 2023) <<https://assets.hcch.net/docs/f3473ccd-8ecc-4bd8-bb24-aec0a79c4e1d.pdf>> accessed 07.06.2024.

71 ibid 4-5.

Final Raporunda yer alan önlem ve standartlar üzerine yoğunlaşmış olup söz konusu toplantıya ilişkin rapor⁷² ile yapılması planlanan diğer iki toplantının raporlarının 2025 yılında Konseye sunulması öngörülmüştür⁷³.

III. MÖHUK'a Göre Milletlerarası Taşiyıcı Annelik Yöntemiyle Doğan Çocuğun Soybağına Uygulanacak Hukuk

A. Soybağı Kavramı

Belirli bir soya bağıllık anlamına gelen ve bir kişinin kimlerden ürediğini gösteren soybağı, literatürde dar ve geniş anlamda soybağı olarak ikili bir ayrımına tabi tutulmaktadır⁷⁴. Geniş anlamda soybağı, birbirinden üreyen kişiler arasındaki bağı, dolayısıyla üstsoy-altsoy kan hısımlığını ifade etmektedir⁷⁵. Diğer taraftan, geniş anlamda soybağının, üstsoy-altsoy kan hısımlığı yanında yansoy kan hısımlığı ile evlat edinmeden kaynaklanan hısımlığı kapsadığı da ileri sürülmüştür⁷⁶. Çocuk ile sadece anne ve babası arasındaki hukuki ilişki ise dar ve teknik anlamda soybağına karşılık gelmektedir⁷⁷. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun (TMK)⁷⁸ "Aile Hukuku" başlıklı ikinci kitabının ikinci kısmında düzenlenen soybağı da dar anlamda soybağına işaret etmektedir⁷⁹.

Dar anlamda soybağı ise doğal ve hukuki soybağı olarak ikiye ayrılmakta ve doğal soybağı, çocuk ile anne ve babası arasındaki salt biyolojik-genetik temellere dayanan bağ şeklinde tanımlanmaktadır⁸⁰. Kişinin kimden ürediği ile biyolojik ve genetik kökenini gösteren doğal soybağı, doğum olgusuyla birlikte çocuk ile anne ve babası arasında kendiliğinden kurulmaktadır⁸¹. Bu tespitin temelinde, çocuğu doğuran kadın ile yumurtası döllenen kadının aynı olduğu varsayımı nedeniyle bu kadın ve yumurtayı dölleyen spermin sahibi erkek ile çocuk arasındaki doğal soybağının biyolojik bakımdan doğrudan doğruya oluştuğu kabulü yer almaktadır⁸². Hukuki soybağı ise doğal soybağının varlığının hukuk düzeninin aradığı koşullar çerçevesinde tespit edilmesi sonucu çocuk ile anne ve babası arasında bulunan biyolojik-genetik ilişkinin hukukça da tanınmasıdır⁸³. Dolayısıyla, hukuki

72 Hague Conference on Private International Law, Working Group on Parentage/Surrogacy, *Report of the Second Meeting* (April 2024) < <https://assets.hech.net/docs/dc961452-c4d7-492b-8887-75456843560f.pdf>> accessed 07.06.2024.

73 ibid 1.

74 Baygın (n 4) 1, 3.

75 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku, C. II, Aile Hukuku* (5h edn, Nurgök Matbaası 1965) 312; Baygın (n 4) 1.

76 Bilge Öztan, *Aile Hukuku* (5th edn, Turhan Kitabevi 2004) 519.

77 Velidedeoğlu (n 75) 312; Kemal Oğuzman and Mustafa Dural, *Aile Hukuku* (2nd edn, Filiz Kitabevi 1998) 197.

78 Türk Medeni Kanunu, Kanun Numarası: 4721, Kabul Tarihi: 22.11.2001, RG 8.12.2001/24607.

79 Baygın (n 4) 2.

80 ibid 3.

81 Yenerer Çakmut (n 14) 19-20.

82 Baygın (n 4) 3.

83 Acabey (n 10) 6; Öztan (n 75) 519.

soybağı genellikle doğal soybağına dayansa da evlat edinme sonucu oluşan yapay soybağından da kaynaklanabilmektedir⁸⁴.

TMK m. 282 çerçevesinde doğal soybağına dayanan hukuki soybağı, anne yönünden doğum, baba yönünden ise anne ile evlilik, hakim hükmü ya da tanıma ile veya yapay soybağı olarak adlandırılan evlat edinme yoluyla kurulabilmektedir. Anne ile çocuk arasındaki hukuki soybağının şartı TMK'ya göre doğum olgusudur, dolayısıyla anneliğin ispatı doğuma bağlıdır. Bu hüküm, Roma hukukundan gelen ve iki bin yıldır kesin karine olarak kabul edilen annenin her zaman belli olduğu (*mater semper certa est*) esasına dayanmaktadır⁸⁵. Nitekim yukarıda bahsedilen gen teknolojisindeki gelişmelere kadar çocuğun, doğuran kadının yumurtasının döllenmesi ile meydana geldiği konusunda herhangi bir tereddüt yaşanmamıştır. Ancak, özellikle taşıyıcı annelik uygulamalarının yaygınlaşması neticesinde çocuğun annesinin onu doğuran kadın olduğu doğrultusundaki karinenin kesinliği tartışmalı hale gelmiştir⁸⁶. Zira taşıyıcı annelikte, doğal soybağının biyolojik ve genetik temelleri ayrılmakta ve neticede çocuğu doğuran kadın ile yumurtanın sahibi olan kadın arasında hukuken bir tercih yapmak gerekmektedir. Türk hukukunda bu tercihin, genel olarak, çocuğu doğuran kadından yana kullanıldığını söylemek mümkündür⁸⁷.

B. MÖHUK m. 16 Çerçevesinde Soybağına Uygulanacak Hukuk

I. Genel Olarak

5718 sayılı MÖHUK'un soybağının kurulmasına ilişkin 16. maddesinde basamaklı bir bağlama kuralı benimsenerek, soybağının kuruluşu çocuğun doğum anındaki millî hukukuna, bu hukuka göre kurulamaması halinde çocuğun mutad meskeni hukukuna tabi tutulmuştur. Soybağının bu hukuklara göre kurulamadığı durumlarda ise ananın veya babanın çocuğun doğumu anındaki millî hukuklarına, bunlara göre kurulamaması halinde ana ve babanın çocuğun doğumu anındaki müşterek mutad mesken hukukuna, buna göre de kurulamıyorsa çocuğun doğum yeri hukukuna tabi olarak kurulacağı hüküm altına alınmıştır⁸⁸.

Kanun'un madde gerekçelerinde⁸⁹, 16. maddenin 2675 sayılı MÖHUK'un 15, 16 ve 17. maddelerini karşılamak üzere, fakat farklı bir anlayışla düzenlendiği; bu bağlamda, soybağının kuruluşunda, çocuğun doğum anındaki millî hukuku

84 Baygın (n 4) 4.

85 Erişgin Söğütlü and Koçhisaroglu (n 7) 288, 292.

86 Baygın (n 4) 16.

87 Serozan (n 18) 99; Acabey (n 10) 220; Yenerer Çakmut (n 14) 61; Kırkbeşoğlu (n 6) 59; Baygın (n 4) 18; Turgut (n 6) 60. Aksi görüş için bkz. Nomer (n 4) 563-565; Erişgin Söğütlü and Koçhisaroglu (n 7) 292.

88 MÖHUK m. 16 ile ilgili detaylı açıklamalar için bkz. Baran Çelik (n 48) 70-79.

89 MÖHUK'un madde gerekçeleri için bkz. <<https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss1324m.htm>> accessed 24.12.2023.

çerçevesinde soybağının kurulamaması durumunda çocuğun mutad meskeni hukukunun uygulanması öngörülerek meselenin çocuk açısından ağırlıklı öneminin vurgulandığı ifade edilmiştir. Madde gerekçesinde ayrıca, milletlerarası özel hukukta bağlama kuralları tesis edilirken ağırlıklı edim veya menfaatin mutlaka dikkate alındığı ve soybağına ilişkin milletlerarası yaklaşımın çocuğun üstün menfaatinin, dolayısıyla çocuğun hukukunun esas alınmasından yana olduğu, maddedeki basamaklı bağlama kurallarının da bu çerçevede oluşturulduğu belirtilmiştir.

Gerekçede her ne kadar çocuğun üstün menfaatinin dikkate alındığı ifade edilmişse de, basamaklı bağlama kuralı yerine çocuğun en lehine olan hukukun uygulanmasına imkân verecek şekilde bir alternatif bağlama kuralının tercih edilmiş olması halinde çocuğun üstün yararının korunmasına maddenin daha çok hizmet edeceği doktrinde ifade edilmiştir⁹⁰. Bunun yanında, soybağını kuran hukuk tespit edildiğinde, maddenin amacı ile düzenleniş tarzı çerçevesinde artık MÖHUK m. 2/3'ün şahsın hukuku ile aile hukukuna ilişkin uyumsuzluklar için öngördüğü atf uygulamasının dikkate alınmaması gerektiği de ileri sürülmüştür⁹¹. Doktrinde, maddenin geneline ilişkin tartışılan diğer bir husus, MÖHUK m. 5 hükmü ile birlikte maddede yer alan basamakların nasıl uygulanması gerektiğidir. Bu noktada, MÖHUK m. 5'in istisnai niteliğinden hareket edilerek, basamaklardan biri kapsamında tespit edilen yabancı hukukun olaya uygulanan hükmünün Türk kamu düzenine açıkça aykırılık teşkil etmesi halinde MÖHUK m. 5 çerçevesinde Türk hukukuna gitmek yerine bir sonraki basamağa geçmenin MÖHUK m. 16'nın amacına daha uygun olacağı belirtilmiştir⁹².

Maddenin ilk basamağında yer alan “çocuğun doğum anındaki milli hukuku” bağlama noktası da uygulamada bir kısır döngüye yol açabileceği için haklı olarak eleştirilmiştir. Zira vatandaşlığın kazanılmasında toprak esasından ziyade soybağı esasının daha çok tercih edilmesi sebebiyle çocuğun doğumu anında kazanacağı vatandaşlık, genellikle anne veya babasının vatandaşlığına bağlı olacak, dolayısıyla çocuğun doğumu anında bir milli hukuka sahip olabilmesi için anne ya da babasıyla arasında soybağı ilişkisinin kurulmuş olması gerekecektir⁹³.

İkinci basamakta yer alan çocuğun mutad meskeni hukuku bağlama noktası da çeşitli tartışmalara sebebiyet vermiştir. Öncelikle, maddedeki diğer basamaklarda yer alan bağlama noktalarının uygulanması açısından çocuğun doğum anının esas alınacağı düzenlenmiş olmakla birlikte, çocuğun mutad meskeni açısından aynı derecede açıklık bulunmamaktadır. Doktrinde bir görüş, MÖHUK m. 3 çerçevesinde dava anındaki

90 Esra Dardağan Kibar, ‘Uluslararası Özel Hukukta Soybağı ve Velayete İlişkin Sorunlar’ (2011) 1 GÜHFD (Prof. Dr. Atâ Sakmar’a Armağan) 541, 545; Ergin Nomer, *Devletler Hususi Hukuku* (23rd edn, Beta Basım 2021) 272; Cemal Şanlı, Emre Esen and İnci Ataman-Fıganmeşe, *Milletlerarası Özel Hukuk* (10th edn, Beta Basım 2023) 176; Sibel Özel, Mustafa Erkan, Hatice Selin Pürselim and Hüseyin Akif Akarca, *Milletlerarası Özel Hukuk* (2nd edn, On İki Levha Yayıncılık 2023) 278.

91 Gülin Güngör, *Türk Milletlerarası Özel Hukuku* (2nd edn, Yetkin Yayınları 2021) 153; Baran Çelik (n 48) 80-81.

92 Hatice Selin Pürselim, ‘MÖHUK Kapsamında İddet Müddetinin Soybağının Reddi ve Babalık Davalarına Etkileri’ (2021) 27(1) MÜHF-HAD 513, 538; Özel, Erkan, Pürselim and Karaca (n 90) 282.

93 Dardağan (n 90) 546; Nomer (n 90) 270.

mutad mesken hukukunun uygulanması gerektiğini savunmakta⁹⁴; diğer görüş ise maddede hakim olan doğum anını esas almaktadır⁹⁵. Ayrıca, fiili bir duruma işaret eden mutad meskenin çocuğun tek başına sahip olabileceği bir yer olmadığı ve özellikle belli bir yaşa kadar annesinin ve/veya babasının mutad meskeninden bağımsız bir şekilde değerlendirilemeyeceği, dolayısıyla çocuğun doğum anında kendisine ait bir mutad meskeni bulunmasının fiilen ve hukuken mümkün olmadığı da bu basamağın uygulanabilirliği noktasında ileri sürülmüştür⁹⁶.

2. Milletlerarası Taşıyıcı Annelik ve MÖHUK m. 16

Milletlerarası taşıyıcı annelik sonucu doğan bir çocuğun soybağına uygulanacak hukuk da MÖHUK m. 16'da yer alan bu basamaklı bağlama kuralı ile belirlenecektir. Ancak, söz konusu madde, TMK'nın soybağı konusundaki yaklaşımına paralel bir şekilde, yumurtanın doğuran kadına, yumurtayı dölleyen spermin de doğuran kadının eşine ait bulunduğu; dolayısıyla çocuğun kimden ürediğinin, diğer bir ifadeyle doğal soybağının belli olduğu varsayımıyla düzenlenmiştir. Ancak, taşıyıcı annelik uygulamalarında, çocuğu doğuran kadın ile yumurtanın sahibi kadın genellikle aynı kadını işaret etmediğinden ve taşıyıcı annenin evli olması durumunda taşıyıcı annelik uygulamasının tamamen dışında yer alan eşinin ilk etapta baba olarak kabulü gerekeceğinden bu varsayım oldukça tartışmalı hale gelmektedir. Dolayısıyla, taşıyıcı annelik sonucu doğan bir çocuğun soybağına ilişkin bir uyuşmazlık Türk hakiminin önüne geldiğinde, hâkimin MÖHUK m. 16'yı, TMK'nın konuyla ilgili yaklaşımı çerçevesinde değil, çocuğun üstün yararı ilkesini göz önünde bulundurarak uygulaması gerekmektedir.

Taşıyıcı annelik sonucu doğan bir çocuğun menfaatinin, onu genellikle para karşılığında taşımaktan ve doğurmaktan başka çocuğa karşı bir yakınlık duymayan, çocuk ile genetik olarak da bir bağı bulunmayan, taşıyıcı anneliği profesyonel bir meslek şeklinde icra eden bir kadınla arasında anne-çocuk ilişkisi kurulması ile korunamayacağı aşikardır. Tam tersine, çocuğu kendisi doğurmasa bile, verimli yumurtaları bulunmadığı ya da rahmi çocuk taşımaya elverişli olmadığı için çocuk sahibi olamayan ve çocuk sahibi olmak, ona annelik yapmak niyetiyle taşıyıcı annelik yöntemine başvuran kadınla anne-çocuk ilişkisinin kurulması çocuğun üstün yararı ilkesine daha çok hizmet edecektir. Ayrıca, soybağının kurulmasıyla gündeme gelecek ve çocuk açısından büyük önem taşıyan vatandaşlık, aile hayatı, çocukla kişisel ilişki kurma, velayet, nafaka ve miras gibi hukuki sonuçlar dikkate alındığında da müstakbel anne ile çocuk arasında soybağı ilişkisinin kurulması çocuğun menfaati açısından daha uygun olacaktır. Bunun yanında, taşıyıcı anneliğin gerçekleştiği ülkede müstakbel anne

94 Şanlı, Esen and Ataman-Figamneşe (n 90) 175; Güngör (n 91) 153; Özel, Erkan, Pürselim and Karaca (n 90) 280; Ziya Akıncı and Cemile Demir Gökyayla, *Milletlerarası Aile Hukuku* (Vedat Kitapçılık 2010) 122.

95 Nomer (n 90) 270; Aysel Çelikel and Bahadır Erdem, *Milletlerarası Özel Hukuk* (17th edn, Beta Basım 2021) 276.

96 Nomer (n 90) 270-271; Özel, Erkan, Pürselim and Karaca (n 90) 279.

çocuğun yasal annesi kabul edilirken, Türkiye’de taşıyıcı annenin yasal anne olarak kabulü “topal soybağı” olarak adlandırılabilir bir duruma da yol açabilecektir. Bu durumda çocuk Türk vatandaşlığını kazanamayacak, taşıyıcı anneliğin gerçekleştiği ülkede de soybağı esasının kabul edilmiş olması halinde o ülkenin vatandaşlığını da kazanamayacaktır. AİHM de tüm bu hususları çocuğun kimliğinin önemli bir parçası kabul ederek AİHS m. 8 çerçevesinde çocuğun özel hayatına saygı hakkı kapsamında değerlendirmektedir.

Konuya anneler açısından bakıldığında ise para karşılığı taşıyıcı annelik yapan dar gelirli kadınlar ile annelik yapmak istemedikleri çocuklar arasında soybağı ilişkisi kurulur iken bir çocuğa annelik yapabilmek için maddi manevi bedel ödeyen müstakbel annelerin bundan mahrum bırakılmasının bu kadınlar açısından da hakkaniyetli olmayacağı düşünülmektedir.

Dolayısıyla, MÖHUK m. 16 kapsamında, taşıyıcı annelik yöntemiyle doğan bir çocuğun soybağına uygulanacak hukuk tespit edilirken amaç müstakbel anne ve baba ile çocuk arasında soybağının kurulmasını mümkün kılan bir hukuka ulaşmak olmalıdır. Ancak bu şekilde maddenin amacı doğrultusunda çocuğun üstün yararı korunabilecektir. Bu çıkarım, uygulamada zaman zaman karşılaşıldığı üzere, üçüncü bir kadının yumurtasının kullanılması durumunu da kapsamaktadır. Zira yumurta veya sperm bağışında bulunanların ebeveyn olamayacakları⁹⁷, yumurta ve sperm bağışının yasal olduğu ülkelerde kabul edilmiş genel bir prensiptir⁹⁸. AİHM de muhtelif kararlarında, yumurta bağış söz konusu olsa bile müstakbel anne ile çocuk arasında soybağı kurulması gerektiğine işaret etmiştir⁹⁹.

Bu amaca ulaşmak için öncelikle vasıflandırma aşamasında bir çözüm üretilip üretilmeyeceği değerlendirilebilir. Zira soybağı kavramının, içerdiği çocuk-anne/baba ilişkisinden bağımsız bir şekilde anlamlandırılabilmesi mümkün olmadığından MÖHUK m. 16’yı uygulayabilmek için hâkimin vasıflandırma yaparak müstakbel annenin mi yoksa taşıyıcı annenin mi çocuğun doğal annesi olarak kabul edileceğine karar vermesi gerekecektir. Vasıflandırmanın hangi hukuk çerçevesinde yapılacağına ilişkin yasal bir zorunluluk bulunmamakla birlikte, doktrinde ve uygulamada baskın

97 Bruce L. Wilder, ‘Assisted Reproduction Technology: Trends and Suggestions for the Developing Law’ (2002) 18 Journal of the American Academy of Matrimonial Lawyers 177, 179.

98 Örneğin; Birleşik Krallık’ta 1990 yılında çıkarılan, 2008 yılında da revize edilen İnsan Fertilizasyonu ve Embriyolojisine Dair Kanun’un (*Human Fertilization and Embryology Act*) 33. maddesinde, yumurta bağış sonucu hamile kalarak çocuğu taşıyan kadının çocuğun annesi olacağı; 35. maddesinde, evli bir kadın sperm veya yumurta bağış yoluyla çocuk sahibi olmuşsa, suni döllemede kullanılan sperm kadının kocasına ait olmasa bile, kocanın suni döllemeye rıza göstermediğini kanıtlamadığı sürece suni dölleme sonucu doğan çocuğun babası sayılacağı düzenlenmiştir. Kanun metni için bkz. <<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/22/contents>> accessed 28.11.2023. ABD’nin 2000 tarihli Ebeveynliğe İlişkin Yeknesak Kanunu’nun (*Uniform Parentage Act*) 7. maddesinde de sperm ya da yumurta bağış yapan kişinin ebeveyn olamayacağı düzenlenmiştir. Kanun metni için bkz. <www.acf.hhs.gov/sites/default/files/documents/ocse/dcl_00_93a.pdf> accessed 28.11.2023.

99 *C and E v France* (n 54) para. 53; *Advisory Opinion* (n 51) para. 37-46, 51-55; *KK and Others v Denmark* (n 56) para. 74-77.

görüş *lex fori*'nin esas alınması gerektiği dođrultusundadır¹⁰⁰. Milletlerarası taşiyıcı annelik kapsamında bir değerlendirme yapmak durumunda kalan Türk hâkiminin de Türk hukukuna göre vasıflandırma yaparsa TMK hükümleri çerçevesinde doğuran kadını, yani yumurta nakli söz konusu olsa bile taşiyıcı/biyolojik anneyi çocuğun annesi, bu kadının varsa kocasını da yumurtayı dölleyen spermler ona ait olmasa bile çocuğun babası olarak belirlemesi ve çocuğun soybağına uygulanacak hukuku bu çerçevede tespit etmesi gerekecektir. Diğer bir alternatif ise hâkimin, Türk hukukundan bağımsız bir şekilde karşılaştırmalı hukukun yardımıyla ve korunmak istenen menfaatleri dikkate alarak vasıflandırma yapmasıdır¹⁰¹. Bu yolu tercih eden hakimin müstakbel anne ve babayı çocuğun anne ve babası olarak kabul etmesi ve soybağına uygulanacak hukuku bu çerçevede tespit etmesi mümkündür. Ancak, “*lex fori* vasıflandırma” genel kabulünden ayrılmak, çocuk ile müstakbel anne-baba arasında soybağını kurmak suretiyle çocuğun üstün yararının korunması sonucuna bizi ulaştıracak mıdır?

Örneğin, Ukrayna’da gerçekleşen bir taşiyıcı annelik uygulamasında Türk vatandaşı bir çiftin kendi üreme hücrelerinin kullanıldığını ve Ukraynalı taşiyıcı annenin bu çocuğu doğurduğunu düşünelim. Türk hâkimi, MÖHUK m. 16’yı uygularken *lex fori* vasıflandırma yaparsa Ukraynalı kadını çocuğun doğal annesi, varsa eşini de çocuğun doğal babası kabul edecek ve soybağına uygulanacak hukuku bu çerçevede belirleyecektir. Ukrayna hukuku, vatandaşlığın kazanılmasında soybağı esasını uygulamakla beraber, taşiyıcı anne ile çocuk arasında soybağı ilişkisinin kurulmasını kabul etmediđinden¹⁰² taşiyıcı annelik sonucu doğan çocuk Ukrayna vatandaşlığını kazanamayacak ve çocuk doğum anında vatansız kalacaktır. Dolayısıyla MÖHUK m.16’nın ilk basamağında yer alan “çocuğun milli hukuku” bağlama noktası kullanılamayacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi, özellikle belli bir yaşa kadar çocuğun anne veya babasından bağımsız bir mutad meskeninin bulunamayacağı kabul edilirse ikinci basamakta yer alan bağlama kuralı da taşiyıcı annenin anne olarak kabulü sonucunda yine Ukrayna hukukuna işaret edecektir. Diğer basamaklarda yer alan bağlama noktaları da aynı sonucu doğuracağından Türk hâkiminin anne kabul ettiği taşiyıcı anne ile çocuk arasında soybağı ilişkisi kurulamayacaktır. Ukrayna hukukunun uygulanması neticesinde ise Türk vatandaşı müstakbel anne ve baba ile çocuk arasında soybağının kurulması gerekeceğinden hâkimin, MÖHUK m. 5 çerçevesinde bu sonuca müsaade etmemesi ve hatta Türk hukukunu uygulayarak taşiyıcı anne ile çocuk arasında soybağını kurması söz konusu olabilecektir.

Türk hâkiminin anne ve babanın kim olduğunu Türk hukukundan bağımsız bir şekilde vasıflandırarak müstakbel anneyi, yani Türk vatandaşı kadını çocuğun annesi

100 Nomer (n 90) 100; şanlı, Esen and Ataman-Figanmeşe (n 90) 58; Özel, Erkan, Pürselim and Karaca (n 90) 89.

101 Nomer (n 90) 103; Özel, Erkan, Pürselim and Karaca (n 90) 92.

102 Ukrayna Aile Kanunu m. 123/2 uyarınca bir kadına embriyo transferi yapılması sonucu doğan çocuğun ebeveynleri transferi talep eden çifttir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Children/SR/Surrogacy/States/Ukraine.docx>> accessed 22.11.2023.

kabul etmesi durumunda, Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun (TVK) 7. maddesinde Türk vatandaşı anneden doğan çocuğun Türk vatandaşı olacağı düzenlendiğinden ve müstakbel anne ile çocuk arasında doğum bağı bulunmadığından Anayasa m. 66/3 karşısında çocuğun müstakbel annesinden Türk vatandaşlığını kazanması mümkün olmayacaktır. Benzer şekilde, Türk vatandaşı müstakbel babanın durumu da ancak TVK m. 7/3 kapsamında değerlendirilebilecek, dolayısıyla doğum anında müstakbel baba ile çocuk arasında soybağı kurulamadığından çocuk müstakbel babasından da Türk vatandaşlığını kazanamayacak ve ilk basamaktaki “çocuğun milli hukuku” bağlama noktası yine kullanılamayacaktır.

Çocuğun mutad meskeni hukuku, annesinin veya babasının milli hukuku ile annesinin ve babasının müşterek mutad meskeni hukuku bağlama noktalarının işaret ettiği hukuk ise müstakbel annenin/babanın anne/baba olarak kabulü durumunda Türk hukuku olacaktır. TMK m. 282'ye göre anne ile çocuk arasındaki soybağı doğumla kurulabileceğinden müstakbel anne ile çocuk arasında soybağı kurulamayacak, müstakbel baba ile ise bu durumda ancak tanıma yoluyla kurulabilecektir. Son basamakta ise çocuğun doğum yeri hukuku olan Ukrayna hukukuna göre çocuk ile Türk vatandaşı müstakbel anne ve baba arasında soybağı ilişkisi kurulabilecektir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, bu aşamada her ne kadar MÖHUK m. 5 çerçevesinde kamu düzeni müdahalesinin gündeme gelme riski bulunsa da, vasıflandırma aşamasında çocuğu doğurmayan müstakbel anneyi anne olarak kabul eden hâkimin, yetkili yabancı hukuk olan Ukrayna hukukunun uygulanması neticesinde müstakbel anne ile çocuk arasında soybağının kurulmasını Türk kamu düzenine açıkça aykırı bulması tutarsızlık yaratacağından beklenecek bir sonuç değildir.

Dolayısıyla, taşıyıcı annelik sonucu doğan bir çocuğun üstün yararını koruyabilmek için müstakbel anne ve baba ile çocuk arasında soybağı ilişkisinin kurulması **lex fori**'ye göre yapılacak bir vasıflandırma neticesinde kamu düzeni müdahalesi nedeniyle muhtemelen hiç mümkün olmayacak, bağımsız bir vasıflandırmanın tercih edilmesi durumunda ise müstakbel anne açısından ancak son basamakta yer alan “çocuğun doğum yeri hukuku” bağlama noktası ile bu amaca ulaşılabilecektir. Ancak elbette, AİHM'in konuyla ilgili ihlal kararlarına rağmen, maddi hukukumuzda homolog dölleme dışındaki tüm suni dölleme yöntemleri ile taşıyıcı anneliğin 2018 yılında 2238 sayılı Kanunda yapılan değişiklik çerçevesinde açıkça yasaklanmış ve hatta yasağa uymayanlar için hapis cezası öngörülmüş olması, TMK'nın doğuran kadının anne olduğu doğrultusundaki tavizsiz yaklaşımı ile toplumsal, dini ve ahlaki açılardan konunun taşıdığı hassasiyet karşısında Türk hâkiminin soybağı ilişkisinin taraflarından biri olan annenin kim olduğunu vasıflandırırken müstakbel anneyi esas alan bir tutum sergilemesi ya da uygulanacak yabancı hukukun müstakbel anne ile çocuk arasında soybağının kurulmasını öngörmesi durumunda kamu düzeni müdahalesini işletmemesi kısa vadede pek de mümkün görülmemektedir.

Benzer şekilde, Lahey Konferansı tarafından yürütölen protokol çalışmalarının nihai hale gelmesi ve neticesinde Türkiye'nin söz konusu protokole taraf olma doğrultusunda bir politika benimsemesi de geç kalınmış bir çözüml yolu olabilir. Zira AİHM'in taşiyıcı anneliğin düzenlenmesi konusunda devletlere geniş bir takdir marjı bırakması sebebiyle hukukumuzda taşiyıcı anneliğin yasaklanmış olması AİHS anlamında sorun teşkil etmez iken, çocuk ile müstakbel ebeveynler arasında soybağının kurulmasının engellenmesi ya da kurulan soybağının tanınmaması AİHS m. 8'e aykırılık sonucunu dođurabilecektir¹⁰³. Dolayısıyla, MÖHUK m. 16'da değişiklik yapılmasının kısa vadede en uygun çözüml olduğu düşünölmektedir.

Bu çerçevede, öncelikle, ikinci fıkraya olarak "Taşiyıcı annelik sonucu doğan çocuğun soybağının kuruluşuna çocuğun doğum yeri hukukunun maddi hukuk hükümleri uygulanır." hükmünün maddeye eklenmesi değerlendirilebilir. Nitekim MÖHUK m. 16/1'de son basamakta yer alan ve hukuki ilişki ile herhangi bir bağlantısı bulunmayan tesadüfi bir hukukun uygulanması sonucuna yol açabileceği gerekçesiyle eleştirilen "çocuğun doğum yeri"¹⁰⁴, taşiyıcı annelik açısından söz konusu uygulamanın yapıldığı ve taşiyıcı annenin mutad meskeninin bulunduğu ölkeye işaret etmesi nedeniyle en uygun bağlama noktası olarak kabul edilmektedir¹⁰⁵. Ayrıca, MÖHUK m. 2/3'ün kişinin hukuku ile aile hukukuna ilişkin ihtilaflar için öngördüğu atıf uygulamasının da bertaraf edilmesiyle taşiyıcı annelik yöntemine imkân tanıyan bir ölkede doğan çocuk ile müstakbel ebeveynler arasında soybağının kurulması sağlanabilecektir. Bu şekilde, hem taşiyıcı annelik ilişkisinin tüm tarafları, özellikle de çocuklar açısından hakkaniyetli bir sonuca ulaşmak mümkün olabilecek hem de milletlerarası özel hukukta kaçınılmaya çalışılan total hukuki işlemler ile vatansızlık¹⁰⁶ gibi durumların önüne geçilebilecektir.

Bunun yanında, MÖHUK m. 16'ya eklenmesini önerdiğimiz söz konusu hüköml çerçevesinde çocuğun soybağına uygulanacak hukuk belirlendiğinde, MÖHUK m. 5 kapsamında kamu düzeni müdahalesi tartışmaları yine gündeme gelebilir. Ancak, mahkemelerce bu konuda bir değerlendirme yapılırken, Türk maddi hukukunun

103 Benzer doğrultuda bkz. Işıl Selin Tekdoğan Baħıvcancı, "Taşiyıcı Anneliğin Milletlerarası Özel Hukuk Boyutu: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Bir İnceleme" in Sühıyla Suzan Gökalp Alıca and Necdet Basa (eds), II. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumu (TBB Yayınları 2019) 759.

104 Günseli Öztekin-Gelgel, "Devletler Özel Hukukunda Velayet, Çocuk Karışmaları, Evlat Edinmeye İlişkin Problemler" (2005) 8 İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 119, 121.

105 Hague Conference on Private International Law, Experts' Group on Parentage/Surrogacy Project (n 59) 30.

106 Ancak elbette, MÖHUK'a eklenmesini önerdiğimiz hüköml, çocuğun Türk vatandaşlığını kazanabilmesi için tek başına yeterli olmayacaktır. Zira TVK m. 7'de düzenlenen soybağı esasının altında da, TMK'nın yaklaşımına paralel bir şekilde, doğuran kadının anne olduğu kabulü yer almaktadır. Dolayısıyla, çocuğun vatandaşlık kazanabilmesi için Türk vatandaşları anneden doğması gerekmektedir. Türk vatandaşları babanın eşinden doğan çocuklar da yine vatandaşlık kazanabilecektir. Çocuğun doğum yeri hukukuna göre Türk vatandaşları müstakbel baba ile çocuk arasında soybağı kurulduğunda ise ancak TVK m. 7/3 hükmü çerçevesinde çocuğun, Türk vatandaşları babadan evlilik birliği dışında doğmuş çocuk olarak kabul edilmesi ve soybağı kurulduktan sonra çocuğun vatandaşlık kazanması söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla, taşiyıcı annelik sonucu doğan çocuğun vatandaşlığı meselesini de Anayasa m. 66/3 gereği kanuni düzenleme ile çözmek gerekmektedir. Bu noktada "Taşiyıcı annelik sonucu doğan çocuk ile Türk vatandaşları kadın veya erkek arasında soybağı kurulduğunda çocuk Türk vatandaşlığını kazanır." şeklinde bir hükömlün TVK m. 7'ye son fıkraya olarak eklenmesi değerlendirilebilir.

konuyu ele alış biçimi ya da toplumsal, dini ve ahlaki hassasiyetler yerine AİHM'in çocuğun üstün yararını devletlerin menfaatinin önünde tutan yaklaşımı esas alınmalı; müstakbel ebeveynlerden en az birinin üreme hücrelerinin kullanılmış olması, taşıyıcı annenin üreme hücrelerinin kullanılmamış olması ile tüm sürece ve süreç sonucunda doğan çocuğun müstakbel ebeveynlere teslimine ilişkin yazılı rızasının bulunması gibi hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Diğer taraftan, MÖHUK m. 16'ya yine ikinci fıkra olarak aşağıdaki maddi milletlerarası özel hukuk kuralının eklenmesi de değerlendirilebilir:

Taşıyıcı annenin üreme hücrelerinin kullanılmadığı ve müstakbel ebeveynlerden en az birinin üreme hücrelerinin kullanıldığı taşıyıcı annelik uygulaması sonucu doğan bir çocuk ile müstakbel ebeveynler arasında soybağı kurulur. Taşıyıcı annenin üreme hücreleri ile müstakbel babanın üreme hücrelerinin kullanılmış olması durumunda, müstakbel baba ile çocuk arasında soybağı kurulur; diğer müstakbel ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişki evlat edinme hükümlerine tabidir.

Bu yöntemin tercih edilmesi durumunda ise hem yabancı unsurlu taşıyıcı annelik uygulamalarına özgü olarak Türk hukukundan ayrılarak çocuk ile müstakbel ebeveynler arasında soybağını kurmak hem de MÖHUK m. 5 kapsamında söz konusu olabilecek kamu düzeni müdahalesini tamamen bertaraf etmek mümkün hale gelebilecektir.

Sonuç

Yardımcı üreme tekniklerinin kaydettiği gelişme ve farklılaşma sonucu, günümüzde anne ve baba kavramlarına yüklenen anlamlar da değişmiş; daha doğru bir ifadeyle anne ve baba kavramları da çeşitlenmiştir. Cinsel birleşme sonucu meydana gelen çocuğun biyolojik annesi ile genetik annesi aynı kadınsa, suni dölllenme sonucu meydana gelen çocuklarda önce bunlar ayrılmış, taşıyıcı annelik müessesesinin ortaya çıkmasıyla da bunlar yanında taşıyıcı anneden de bahsedilir olmuştur. Anne kavramındaki bu değişim, doğal olarak baba kavramına da yansımış, sperm bağışının da işin içine girmesiyle baba kavramı da çeşitlenmiştir. Ne var ki, konuyla ilgili hukuki düzenlemeler, tıp alanında yaşanan gelişmelerle paralellik göstermediğinden özellikle taşıyıcı annelik yöntemiyle ilgili birçok hukuki sorun gündeme gelmekte, yabancılaşma unsurunun söz konusu olduğu durumlarda bu sorunlar derinleşmektedir. Bu sorunlara rağmen, başta infertilite oranındaki artış olmak üzere çeşitli sebeplerle taşıyıcı annelik sonucu doğan çocukların sayısının arttığı da bir gerçektir. Zaten bu nedenle, hukuk düzenleri arasındaki keskin farklılıkların yol açtığı sorunlar, AİHM kararlarına daha çok konu olmaya başlamış ve bu alandaki milletlerarası özel hukuk problemlerinin karmaşıklığını kabul eden Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansı da milletlerarası bir enstrümanın hazırlanması doğrultusunda çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Hem AİHM kararları hem de Lahey Konferansının çalışmaları, en acil çözüm bekleyen sorunun çocuğun soybağı meselesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Hukukumuzda taşiyıcı anneliğin yasaklanmış olması, Türk vatandaşı çiftlerin başka ülkelerde bu yola başvurmalarını engellemediğinden milletlerarası taşiyıcı annelikten kaynaklı problemlerin er ya da geç ülkemizde de gündeme geleceğini öngörmek mümkündür. Bu yöntemle dünyaya gelmiş bir çocuğun soybağına uygulanacak hukukun MÖHUK m. 16 çerçevesinde belirlenmesi gerekecektir. Ancak, annenin her zaman belli olduğu yaklaşımını yansıtan söz konusu hükmün, taşiyıcı annelik sonucu doğan çocuğun üstün yararını korumaya ne kadar hizmet edebileceği son derece muğlaktır. Zira yumurtanın doğuran kadına, yumurtayı dölleyen spermin de doğuran kadının eşine ait olduğu varsayımıyla düzenlenen madde, müstakbel ebeveynler ile çocuk arasında soybağının kurulmasını sağlayabilecek bir yapıda değildir. Bu sonuca ulaşabilmek için, taşiyıcı annenin mi yoksa müstakbel annenin mi çocuğun annesi kabul edileceğine yönelik bir değerlendirme yapılırken ister *lex fori* vasıflandırma ister bağımsız vasıflandırma tercih edilsin, kamu düzeni müdahalesine maruz kalmaksızın çocuk ile müstakbel anne arasında soybağının kurulup kurulamayacağı şüphelidir. Benzer durum müstakbel baba için de söz konusudur. Lahey Konferansının konuyla ilgili çalışmalarının nihai ve uygulanabilir hale gelmesi ise zaman alacaktır. Dolayısıyla, çocuk ile müstakbel ebeveynler arasında soybağının kurulmasının engellenmesinin AİHS m. 8'in ihlali ile sonuçlanabileceği dikkate alındığında, milletlerarası taşiyıcı annelikten kaynaklı soybağı meselesinin MÖHUK m. 16'ya eklenecek bir fıkra ile çözülmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Bibliyografya / Bibliography

- Acabey MB, *Soybağı: Kurulması, Genel Olarak Sonuçları, Özellikle Evlilik Dışında Doğan Çocukların Mirasçılığı* (Güncel Hukuk Yayınları 2002).
- Ağaoğlu C, 'Karşılaştırmalı Hukukta Sınıraşan Taşiyıcı Annelik ile Taşiyıcı Anneden Doğan Çocukların Yasal Anne-Babalığının Kazanılma Sorunu' (2020) 40 (1) PPIL (Prof. Dr. Cemal Şanlı'ya Armağan) 437-480.
- Akıncı Z and Demir Gökyayla C, *Milletlerarası Aile Hukuku* (Vedat Kitapçılık 2010).
- Aznar J 2and Martinez Peris M, 'Gestational Surrogacy: Current View' (2019) 86(1) Linacre Quarterly 56-67.
- Baran Çelik N, *Milletlerarası Özel Hukukta Soybağının Kurulması* (Yetkin Yayınları 2021).
- Baygın C, *Soybağı Hukuku* (On İki Levha Yayıncılık 2010).
- Brandão P and Garrido N, 'Commercial Surrogacy: An Overview' (2022) 44(12) Revista Brasileira de Ginecologia e Obstetrícia 1141-1158.

- Council of Europe Committee on Bioethics, *Surrogacy* (14 June 2021) <<https://rm.coe.int/inf-2016-4-addendum-update-june-2021-e/1680a3229f>> accessed 15.11.2023.
- Çam G, ‘Taşyıcı Annelik ve Soybağı İlişkisi’ (2013) 12(2) Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 155-171.
- Çelikel A and Erdem B, *Milletlerarası Özel Hukuk* (17th edn, Beta Basım 2021).
- Dardağan Kibar E, ‘Uluslararası Özel Hukukta Soybağı ve Velayete İlişkin Sorunlar’ (2011) 1 GÜHFD (Prof. Dr. Atâ Sakmar’a Armağan) 541-559.
- Department of Health and Social Care, *The Surrogacy Pathway* <<https://www.gov.uk/government/publications/having-a-child-through-surrogacy/the-surrogacy-pathway-surrogacy-and-the-legal-process-for-intended-parents-and-surrogates-in-england-and-wales>> accessed 15.11.2023.
- Doğru Derya, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargılamasında Takdir Marjı Doktrini* (Turhan Kitabevi 2019).
- Ekşi N, ‘Mahkeme Kararlarında Sınıraşan Taşyıcı Anneliğe İlişkin Sorunlar’ (2016) 36(2) MHB 1-52.
- Erişgin Söğütü Ö and Koçhisaroglu C, ‘Taşyıcı Annelik, Ortaya Çıkaracağı Hukuksal Sorunlar ve Çözüm Önerileri’ in Fatma Güven Lisaniler and Süheyla Üçışık Erbilen (eds) *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Hukuk: 4. Uluslararası Kadın/Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Konferansı* (Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları 2012) 285-298.
- Erol Y, *Yapay Döllenne Yöntemleri ve Taşyıcı Annelik* (Yetkin Yayınları 2012).
- Gölcüklü İ, ‘Milletlerarası Taşyıcı Anneliğe İlişkin Kararların Tanınması ve Tenfizi’ (2021) 1 GSÜHFD 835-865.
- Güngör G, *Türk Milletlerarası Özel Hukuku* (2nd edn, Yetkin Yayınları 2021).
- Hague Conference on Private International Law, Experts’ Group on Parentage/Surrogacy Project, *Final Report* (November 2022) <<https://assets.hcch.net/docs/6d8ceb81-ef67-4b21-be42-f7261d0cfa52.pdf>> accessed 25.10.2023.
- Hague Conference of Private International Law, The Council on General Affairs and Policy, *Conclusions & Decisions of the CGAP 2023* (March 2023) <<https://assets.hcch.net/docs/5f9999b9-09a3-44a7-863d-1ddd4f9c6b8.pdf>> accessed 25.10.2023.
- Hague Conference on Private International Law, Working Group on Parentage/Surrogacy, *Report of the First Meeting* (November 2023) <<https://assets.hcch.net/docs/f3473ccd-8ecc-4bd8-bb24-aec0a79c4e1d.pdf>> accessed 07.06.2024.
- Hague Conference on Private International Law, Working Group on Parentage/Surrogacy, *Report of the Second Meeting* (April 2024) <<https://assets.hcch.net/docs/dc961452-c4d7-492b-8887-75456843560f.pdf>> accessed 07.06.2024.
- Hatzis AN, ‘Just the Oven: A Law & Economics Approach to Gestational Surrogacy Contracts’ in Katharina Boele-Woelki (ed) *Perspectives for the Unification and Harmonization of Family Law in Europe* (Intersentia 2003) 412-433.
- Hibino Y, ‘The Advantages and Disadvantages of Altruistic and Commercial Surrogacy in India’ (2023) 18(8) *Philosophy, Ethics and Humanities in Medicine* <<https://doi.org/10.1186/s13010-023-00130-y>> accessed 15.11.2023.
- Hibino Y, ‘Non-commercial Surrogacy in Thailand: Ethical, Legal, and Social Implications in Local and Global Contexts’ (2020) 12 *Asian Bioethics Review* 135-147.

- International Social Service USA, *International Surrogacy* <<https://www.iss-usa.org/international-surrogacy-call-for-action-by-the-international-social-service-network/>> accessed 15.11.2023.
- İltaş Y, 'Taşiyıcı Annelik ve Soybağı Meselesi' (2021) 16(201-202) Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1013-1054.
- Karasaç EG, *Türk Hukukuyla Karşılaştırmalı Olarak KKTC Hukukunda Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemleri ve Hukuki Sorunlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü 2018) <<http://i-rep.emu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11129/5006/1/karasa%C3%A7eda.pdf>> accessed 15.11.2023.
- Kırkbeşoğlu N, *Soybağı Alanında Biyoetik ve Hukuk Sorunları* (Vedat Kitapçılık 2006).
- Nomer E, *Devletler Hususi Hukuku* (23rd edn, Beta Basım 2021).
- Nomer HN, 'Sunî Döllenme Dolayısıyla Ortaya Çıkabilecek Nesep Problemleri' in Nami Barlas, Abuzer Kendigelen and Suat Sarı (eds), *Prof. Dr. Kemal Oğuzman Anısına Armağan* (Beta Basım 2000) 545-594.
- Oğuzman K and Dural M, *Aile Hukuku* (2nd edn, Filiz Kitabevi 1998).
- Özcan H, 'Çocuğun Soybağının Kurulması ve Yardımcı Ürem Teknikleri Sonucu Soybağının Tespiti' (2015) 3(5) Uluslararası Antalya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 95-112.
- Özel S, Erkan M, Pürselim HS and Akarca HA, *Milletlerarası Özel Hukuk* (2nd edn, On İki Levha Yayıncılık 2023).
- Özsunay E, 'Taşiyıcı Annelikle İlgili Hukuksal Sorunlar' (2007) Güncel Hukuk Dergisi 28-29.
- Öztan B, *Aile Hukuku* (5th edn, Turhan Kitabevi 2004).
- Öztekin-Gelgel G, 'Devletler Özel Hukukunda Velayet, Çocuk Kaçırılmaları, Evlat Edinmeye İlişkin Problemler' (2005) 8 İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 119-148.
- Parlak Börü Ş, 'Aile Hukukunda Zor Bir Dönemeç: Karşılaştırmalı Hukuk Bakış Açısıyla Taşiyıcı Anneliğe İlişkin Güncel Gelişmeler' (2019) 39(1) PPIL 63-110.
- Pürselim HS, 'MÖHUK Kapsamında İddet Müddetinin Soybağının Reddi ve Babalık Davalarına Etkileri' (2021) 27(1) MÜHF-HAD 513-542.
- Reis D, 'German Federal Court of Justice on Sussogacy and German Public Policy' <<https://conflictoflaws.net/2015/german-federal-court-of-justice-on-surrogacy-and-german-public-policy/>> accessed 04.11.2023.
- Serozan R, *Çocuk Hukuku* (2nd edn, Vedat Kitapçılık 2005).
- Shepherd S, 'Regulating International Commercial Surrogacy: A Balance of Harms and Benefits' (2022) 32 University of Florida Journal of Law & Public Policy 293-315.
- Surrogacy UK Working Group on Surrogacy Law Reform, *Surrogacy in the UK: Further Evidence for Reform* (2018) <<https://kar.kent.ac.uk/71557/1/Surrogacy%20in%20the%20UK%202nd%20Report%202018.pdf>> accessed 15.11.2023.
- Şanlı C, Esen E and Ataman-Figanmeşe İ, *Milletlerarası Özel Hukuk* (10th edn, Beta Basım 2023).
- Şensöz Malkoç E, 'Uluslararası Taşiyıcı Annelik Sözleşmesinden Doğan İhtilaflarda Uygulanacak Hukuk' (2015) 35(2) MHB 13-49.
- Tekdoğan Bahçivancı IS, 'Taşiyıcı Anneliğin Milletlerarası Özel Hukuk Boyutu: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Bir İnceleme' in Süheyla Suzan Gökalg Alıca and Necdet Basa (eds), II. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumu (TBB Yayınları 2019) 747-763.

- Trimmings K and Beaumont P, 'International Surrogacy Arrangements: An Urgent Need for Legal Regulation at the International Level' (2011) 7(3) *Journal of Private International Law* 627-648.
- Turgut C, *Yapay Döllenme, Taşıyıcı Annelik ve Soybağına İlişkin Hukuki Sorunlar* (On İki Levha Yayıncılık 2016).
- Ungan Çalışkan H, 'Bırakınız Taşısınlar: Taşıyıcı Anneliğe Güncel Bakış' (2016) 22(1) MÜHF – HAD 489-510.
- Uyanık Çavuşoğlu A, 'Devletler Özel Hukukunda Yapay Döllenme Sonucunda Dünyaya Gelen Çocuk ile Ana ve Babası Arasındaki Nesep İlişkinine Uygulanacak Hukuk Sorunu' (2006) 17-18 *Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi* 7-63.
- Velidedeoğlu HV, *Türk Medeni Hukuku, C. II, Aile Hukuku* (5th edn, Nurgök Matbaası 1965).
- Watson J, 'Growing a Baby for Sale or Merely Renting a Womb: Should Surrogate Mothers be Compensated for Their Services?' (2006-2007) 6 *Whittier Journal of Child & Family Advocacy* 529-554.
- Wilder B, 'Assisted Reproduction Technology: Trends and Suggestions for the Developing Law' (2002-2003) 18 *Journal of the American Academy of Matrimonial Lawyers* 177-209.
- World Health Organization, *Infertility Prevalence Estimates 1990-2021* (2023) <<https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/366700/9789240068315-eng.pdf?sequence=1>> accessed 19.10.2023.
- Yasan Tepetaş C, 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Kararlarının Türk Kamu Düzeni Bakımından Anlamı' (2019) 14(177-178) *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1219-1262.
- Yenerer Çakmut Ö, *Soybağının Belirlenmesi ve Ceza Hukukunda Soybağını Değiştirme Suçu* (Beta Basım 2008).
- Yau A, Friedlander RL, Petrini A, Holt MC, White DE, Shin J, Kalantry S and Spandorfer S, 'Medical and Mental Health Implications of Gestational Surrogacy' (2021) 225(3) *American Journal of Obstetrics and Gynecology* 264-269.